

UNGVÁRY KRISZTIÁN

A KÁDÁR-RENDSZER KÉMELHÁRÍTÁSA

A KERETEK

A belső elhárítás (azaz a BM III/III. csoportfőnökség és jogelődjei) viszonylag feldolgozott területével szemben¹ a kémelhárítási feladatokat ellátó III/II. csoportfőnökség működéséről alig rendelkezünk információval,² noha a kémelhárító tevékenység a III. Főcsoportfőnökség létszámán belül a belső elhárításénál is nagyobb apparátust mozgató. A III/II. csoportfőnökség története feltáratlanságának több oka is van. Bár minden jel arra mutat, hogy ezen a területen jóval kevesebb iratot semmisítettek meg, mint a III/III. csoportfőnökségnél, a fennmaradt iratoknak csak töredéke került levéltárba, zömüket ma is az „utódszerv”, a Nemzetbiztonsági Hivatal őrzi.³ A kémkedés gyanújába került

1 Az állambiztonsági kutatásokról jelenleg még nem készült teljes körű bibliográfia. A legfontosabb publikációk elérhetők az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) és az 1956-os Intézet honlapján. Az állambiztonság intézménytörténeti feldolgozását az ÁBTL munkatársai folytatják, főbb eredményeiket a *Trezor* évkönyvekben tették közzé: Gyarmati (1999, 2002, 2004). Az állambiztonság történetéről Kiszely Gábor két kötetet is publikált: Kiszely (2000, 2001). Az állambiztonság működésének vázlatos összefoglalóját saját kötetünkben is közzétettem: Ungváry–Tabajdi (2008). Fontosak és az itt tárgyalt kérdéssel függnek össze Révész Béla állambiztonság és politika összefü-

géseivel foglalkozó publikációi: Révész (2000, 2004).

2 Egyedüli összefoglaló jellegű publikációként a zárt körben terjesztett *Államellenes...* (1967) című kiadvány említhető meg. Az ebben szereplő eseteleírások azonban rendkívül tendenciózusak, és a feldolgozás egyébként is csak 1966-ig terjed. Az ipari elhárításról Germuska Pál készített tudományos jellegű feldolgozást: Germuska (2000). Volt kémelhárító tisztek közül ketten tették közzé visszaemlékezésüket: Losonczy (1990) és V. Nagy (2005); utóbbi visszaemlékezés szubjektív hangú munka, a kémelhárítás történetét illetően csak korlátozottan használható.

3 Az állambiztonsági iratok megsemmisí-

tésére lásd a Kenedi-bizottság jelentését a Miniszterelnöki Hivatal honlapján.

4 Az ÁBTL-ben csak olyan külföldiek kutathatnak korlátozás nélkül, akikre ugyanazok az adatvédelmi törvények vonatkoznak, mint a magyar állampolgárokra. USA-állampolgárok például történészként nem kutathatnak.

5 A Belügyminisztérium Kollégiumának 1953. december 8-i ülése. In Kajári (2001) 433.

magyar és külföldi állampolgárok az esetek jelentős részében nem értesültek arról, hogy ellenőrzik őket, vagy nyomozás-ellenőrzés folyik ellenük. A külföldiek ráadásul gyakran ma sincsenek abban a helyzetben, hogy a rájuk vonatkozó anyagokat a levéltárból kikérjék.⁴

Nehézséget jelent, hogy a belső elhárítás és a hírszerzés párthatározatokra felfűzhető ügyeivel szemben a kémelhárítás „története” egyes, egymással nem feltétlenül összefüggő események

láncolatából áll. A szervezet egyes részei „vonalas” módon, azaz ellenségesnek tekintett országokkal szemben felépítve, más egységei belföldi területi elven (elhárítási objektumokra osztva) működtek. Ebből adódik, hogy egységes történet csak nagyon nehezen rekonstruálható. A kémelhárítási munka dinamikáját 1956 után elsősorban a külső kémtevékenység határozta meg, a belső párthatározatok és intézkedések legfeljebb a feltárt ügyek elintézési módját befolyásolták. Az „elintézési módok” bírósági felelősségre vonás kategóriájába nem tartozó része általában eltűnik a kutató szeme elől. Az „ügynöki játszmák”, az átszervezések, a kettős ügynökök, valamint a „házon belül” – különböző, jogilag igencsak kérdéses módon – megoldott ügyek vagy nem dokumentáltak, vagy dokumentációjuk néhány esettől eltekintve nem került levéltárba.

Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy – a belső elhárítás ügyeivel összevetve – alig vannak adataink jelentősebb kémkedési és ezzel összefüggő lebukási ügyekről. Azt sem tudjuk, hogy az információhiány oka a kémkedési tevékenység alacsony mértéke-e, vagy éppen az ügyek szándékos elhallgatása. További problémát jelent, hogy 1956 előtt, a sztálinizmus hisztérikus légkörében a belső elhárítás és a kémelhárítás összeforrt, hiszen a koncepciós ügyek nagy többségében a belső ellenségnek kikiáltott vádlottakat kémkedéssel is megvádolták. Ahogy 1953-ban az akkor belügyminiszteri posztot betöltő Gerő Ernő megállapította: „minden területen az imperialista hírszerző szervek irányítása alatt folyik az ellenséges tevékenység”.⁵ Kémszervezetnek minősült minden magyar emigráns szervezet is. A helyzet 1956 után annyiban módosult, hogy a „fellazító” politika elleni harc jelentős részét a belső elhárítástól a mind nagyobb apparátussal megszervezett kémelhárítás vette át. A nyugati kapcsolatokkal rendelkező magyarok üldözésében a kémelhárítók tetemes részt vállaltak, amennyiben az illető kémkedéssel összefüggésbe nem hozható tevé-

kenységét „fellazítási politikának”, azaz politikai-ideológiai diverzióknak minősítették.

A kémelhárítás számos tevékenységi körre tagozódott. Szervezeti szempontból teljesen elkülönülten működött a honvédség/népfeldsereg intézményeivel és állományával kapcsolatos elhárító tevékenység. Kiemelt elhárítási területnek számított a turizmus, külön elhárítási területekként kezelték a népgazdaság és a hadiipar kiemelt objektumait. A turizmuson belül is elkülönült a kiutazók preventív védelme (azaz a disszidálási kísérletek megakadályozása), valamint az országba beutazó külföldiek ellenőrzése és a Magyarországra beutazó szocialista állampolgárok felügyelete, ami elsősorban a keletnémet turisták megfigyelését és az NDK állambiztonsági szervével, a Stasival való kooperációt jelentette.⁶ Az elhárítási munka önálló tevékenységfajtája volt a „támadólagos elhárítás”,⁷ a Magyarország ellen külföldről tevékenykedő intézmények (az emigráns szervezetek és az ellenséges hírszerző szervek, valamint a Szabad Európa Rádió⁸) elleni harc. Tanulmányomban ezekkel a kérdésekkel, illetve a katonai elhárítással csak érintőlegesen foglalkozom. Először ismertetem a kémelhárítás 1956 előtti helyzetét, bemutatom a kémelhárítás intézményét és szervezeti változásait, a fontosabb kémügyeket, ezt követően pedig arra teszek kísérletet, hogy a kémelhárítás politikai elnyomó funkcióját az ipari elhárítás, valamint a „fellazítási politika” elleni harc esettanulmányain mutassam be. Mindennek komoly korlátot szab, hogy a kémelhárításról nincs hozzáférhető összefoglaló publikáció, és a rendelkezésre álló források is töredékesek. Elsősorban a BM III. Főcsoportfőnöksége, illetve a BM miniszterhelyettesi értekezletek anyagából lehet rekonstruálni a kémelhárítás fontosabb ügyeit, az egyes ügyek iratai azonban csak a legkritikább esetben lelhetőek fel. Munkám ezért csupán bevezető jellegű, a jövőendő kutatásokhoz kíván alapot nyújtani.

Tanulmányom elején szükség van a kémkedési tevékenység definiálására.

6 A Stasi (Ministerium für Staatssicherheit – az NDK Állambiztonsági Minisztériuma) magyarországi tevékenységét az utóbbi időben többen is kutatják. Dalos György *Balaton-brigád* című novellája is erről szól. A végjátékot eleveníti fel kötetünkben Dunai Andrea írása. A Collegium Hungaricum Berlin 2009 őszétől nagyszabású kiállítást szervez *Német egység a Balatonnál* címmel, amelyben a Stasi jelenléte megkülönböztetett figyelmet kap.

7 A „támadólagos elhárítás” talán legismertebb ügyeit a különböző emberrablások teszik ki. Ezek közül Dósa Attila és Ábrányi Aurél ügye viszonylag jól feltárt. Előbbire lásd Kő-Nagy (1994); Pajcsics (1994).

8 A Szabad Európa Rádióról lásd Kasza (2008a, b).

A laikus szemlélő azt gondolhatja, hogy csak a titkos, bizalmas információk gyűjtése számít kémkedésnek. A nemzetközi gyakorlat – és a jelenleg hatályos magyar büntető törvénykönyv – szerint azonban kémkedésnek minősül az is, ha valaki nyílt információkat gyűjt azzal a szándékkal, hogy titkosszolgálatoknak adja át őket. Azaz tartalmilag teljesen ártatlannak tűnő adatok gyűjtése is kémtevékenység lehet. Mivel a titkosszolgálati eszközökkel történő titkos információgyűjtés jelentős képzettséget, a kém szempontjából komoly kockázatot, megbízói részéről pedig nagyobb anyagi befektetést is feltételez, a kémügyek jelentős része a kémkedésnek ezt a mértékét nem éri el. A lelepleződött kémek többségének tevékenysége megrekedt a tartalmában még nem államtitkot képező információk gyűjtése és a felajánkozás szintjén. A kémelhárítás minősített esete a „sötét hírszerzés”, amikor a hírszerző valamilyen fedéssel (mint diplomata, turista, vámtiszt stb.), valós céljait eltitkolva szerez partnertől olyan információt, amit az illető neki „kifecseg”.

A kémelhárítási munka nagy részét a hetvenes évektől elburjánzó „játszmás ügyek” tették ki. „Játszmának” nevezték azt, amikor az ellenséges hírszerzés tevékenységét észlelve nem szakították meg, hanem fenntartották a kontaktust. A „játszma” nagy előnye volt, hogy így fel lehetett mérni az ellenfél „hírigenyét”, dezinformációt lehetett eljuttatni neki, be lehetett mérni a másik oldalon dolgozó szerv személyi állományát, sőt szerencsés esetben át is lehetett állítani a játszmába keveredett ellenséges hálózati személyt, akin keresztül aztán mód nyílt az ellenséges hírszerzésbe történő mély behatolásra. Egy megfelelően ellenőrzött kém – hacsak nem valamilyen rendkívül fontos vezető állásban dolgozott – egyébként sem tudott komoly károkat okozni. A rajta keresztül indítható akciók sokkal többet értek, mint az ügy „realizálása”, azaz a kém bíróság elé állítása, ezért a kémelhárítás szívesen vállalkozott „játszmás” ügyekre, annál is inkább, mert az effajta ügyek még sikertelenség esetén is módot adtak arra, hogy a magyar állambiztonság és ellenfelei egymásról folyamatos információkat (illetve dezinformációkat) kaphassanak és kölcsönös „szakmai” kapcsolatban lehessenek. 1981-ben például a kémelhárítás 13 játsz-

9 Magyar Országos Levéltár (MOL) XIX-B-1-x 10-38/4/A/1979, 5. A III/IV. csoportfőnökség előterjesztése.

más ügyet vitt. 1979-ben az olasz katonai hírszerzés hálózata a BM látókörébe került, feltételezhetően ez is az említett játszma része volt.⁹

A KÉMELHÁRÍTÓ MUNKA KEZDETEI

A kommunista kémelhárítás története egészen 1945 decemberére nyúlik vissza, mikor a Magyar Államrendőrség Budapesti Rendőr-főkapitányság Politikai

Rendészeti Osztályán (PRO) – a szovjet NKGB¹⁰ beleegyezésével és támogatásával – megszervezték a kémelhárító részleget, II. alosztály néven. Alapító vezetője Dékán István egykori partizán, Rákosi és Gerő bizalmasa volt. Első feladatuk a Szövetséges Ellenőrző Bizottság amerikai, brit és francia misszióinak felderítése volt. 1946 első hónapjában meg is történt az első beszerzés. Az ügynök, aki az „X/35” fedőnevet kapta, a brit misszió egyik portása volt. Kezdetről fogva az alosztály tevékenységéhez tartozott a „támadó elhárítás”, a külföldi, elsősorban magyar emigráció elleni küzdelem. A kémelhárítás azonban – ellentétben a vetélytárs Katonapolitikai Osztállyal (Katpol) – nem tartozott a PRO, majd az abból megalakuló ÁVO–ÁVH prioritásai közé. Philip Tibor, a kémelhárítás egyik alapító tagja így emlékszik vissza: „Úgy láttam, és ma is úgy vélem, hogy 1946–48 között senki sem törődött a munkánkkal – a [szovjet] tanácsadókat kivéve. Ha fogtunk egy kémet, jó volt, ha nem, legfeljebb Dékán István kérdezett, nincs valami dolgod? [...] A belpolitika volt a fontos. A FKgP és a többi jobboldali párt [...] volt fontos. Mit számított, hogy sokan tagjaik közül rendelkeztek és éltek is nyugati hírszerző kapcsolatokkal és SZEB-kapcsolatokkal? Ilyen irányú információt nem kaptunk az ezzel foglalkozó alosztálytól.”¹¹ Miután Dékánt 1950-ben a belső tisztogatások során eltávolították, a kémelhárítás vezetését Bradács György, majd Kucsera László vette át. Vezetésük alatt a főosztály – az ÁVH, majd a BM I. főosztálya – igen gyenge teljesítményt nyújtott, képtelen volt végrehajtani a kitűzött feladatokat.¹² A budapesti követségek külföldi személyzetéből egy 1953-as jelentés szerint sehol sem sikerült beszervezést végrehajtani.¹³ 1954-ben 53, 1955-ben 162, 1956 első felében 40 kémelhárítási ügy „realizálására” került sor.¹⁴ A BM szerint 1949–53 között 120 külföldi hírszerző szolgálatokhoz kapcsolódó ügyet derítettek fel.¹⁵ Azt azonban nem tudjuk, mennyi volt köztük a tényleges kémkedés, és mennyi a koncepciós ügy. Annak fényében, hogy még a hetvenes évek ügyeinek jelentős része sem klasszikus kémkedéses eset, vélelmezhető, hogy 1956 előtt a kémügyek túlnyomó többsége volt konstruált.

10 Narodnij Komisszariat Vnutrennih Gyel, belügyi népbiztosság.

11 Országos Széchényi Könyvtár 459. f. Farkas Vladimir zárt hagyatéka. Philip Tibor visszaemlékezése, kézirat.

12 A Belügyminisztérium Kollégiumának 1953. december 8-i ülése. In Kajári (2001) 432–437.

13 Open Society Archives (OSA) 357-2-1 (parancsgyűjtemény) 4. d. 15. sz. 4. Jelentés az állambiztonsági szervek hálózati munkájáról, Budapest, 1953. augusztus 31.

14 Berecz (1981) 39–40.

15 MOL 276. f. 53/286. ő. e. A BM áb. szerveinek határozata a belső reakció ellen kifejtett tevékenységéről, 1956. május 11.

Jól példázzák ezt a francia vonalon elért „eredmények”. A rendelkezésre álló forrásokból tudjuk, hogy a budapesti francia követség számos szerteágazó, még a második világháború idején kiépült információs csatornával rendelkezett, és a francia hírszerzés¹⁶ minden vetélytársánál aktívabban és eredményesebben működött együtt a magyar katonai emigrációs szervezettel, a Magyar Harcosok Bajtársi Közösségével (MHBK). A kémelhárításnak ennek ellenére 1953 és 1956 között nem volt ellenőrzött, hálózati forrásból származó információja sem francia hírszerzők Magyarországra telepítéséről, sem ügynökök és informátorok beszerzéséről és tevékenységéről.¹⁷ Az eredménytelenség egyik oka az volt, hogy az újabb és újabb ügyeket produkálni kénytelen szerv több alkalommal olyan erőszakos információszerző módszereket alkalmazott, hogy a franciák jelentősen megerősítették a követség épületének és munkatársainak biztonságát. Ennek következtében az információszerzés szinte csak a követség tagjainak megfigyelésére és a követség beszerezett magyar munkatársaira támaszkodhatott. A vizsgált időszak egyetlen valóban említésre méltó „ügyét” a kémelhárítás 1953–56 közötti, francia vonatkozású tevékenységét taglaló összefoglaló jelentés éppen csak megemlíti. Az AFP francia hírügynökség állandó budapesti tudósítóját, René Blachier-t és két magyar munkatársát az állambiztonság 1953-ban kémkedéssel gyanúsította, és tervbe vette letartóztatásukat. A magyar kémelhárítás egyik áruló ügynöke azonban fi-

gyelmeztette Blachier-t, aki először kiszöktette az országból egyik kollégáját, majd szabadságra utazott Franciaországba, ahonnan nem tért vissza. Ezt követően az AFP hírügynökség budapesti képviselőjét a magyar hatóságok nyomására megszüntették.¹⁸

Az eredménytelenség dacára az ÁVH komoly erőket mozgósított a „kémgyanús objektumok”, azaz a követség, a francia intézet és könyvtár és a nyugatnémet utazási iroda (amelynek vezetője a mindenkori francia katonai attasé helyettese), valamint az AFP hírügynökség képviselőjének ellenőrzésére. Mivel az ÁVH 1953–56 között egyetlen francia ügynöki beszerzésnek sem jutott nyomára, a követségi alkal-

16 Service de Documentation Extérieure et de Contre-espionnage (SDECE).

17 Az *Államellenes...* (1967) című feldolgozás az MHBK-ügynökök egy részét francia kémként állította be, mivel a publikáció szerint az MHBK „a francia hírszerző szerv irányítása alatt” állt. Valójában ez ebben a formában nem volt igaz, az MHBK önállóan működött, igaz, anyagi támogatást kapott a francia titkosszolgálattól, és rendszeresen információt is cserélt vele. Ez a kapcsolat azonban 1953-tól megszakadt.

18 ÁBTL O-8-092/1. Összefoglaló jelentés a hazánk elleni francia aknamunka utóbbi három évéről. Budapest, 1956. június 14. 7–14.

mazottakat csak a „sötét hírszerzés” módszerével gyanúsították, valamint azzal vádolták őket, hogy kulturális programjaikon „a francia életformát dicsőítő” propagandát űznek. Figyelemre méltó, hogy bár az ÁVH-nak voltak adatai egyes francia vezető követségi alkalmazottak üzérkedési és csempészési ügyeiről, ezeket kompromittálás céljából ellenük kijátszani nem tudta. Az 1956 nyarán kelt összefoglaló jelentésben a követségi alkalmazottokról ezt írták: „[...] csempésztevékenységük rendszabályozására francia szervek is hoztak intézkedéseket, mert beosztottaik általunk történő kompromittálásától és hivatalos hírszerzőik visszafordításától tartottak.”¹⁹

ELŐZMÉNYEK –

1956 ÉS A NYUGATI SZOLGÁLATOK SZEREPVÁLLALÁSA

A nyugati hírszerző szolgálatok közül mindössze egy, az amerikai Central Intelligence Agency (CIA) hozott nyilvánosságra iratokat az 1956-os magyar forradalommal kapcsolatos tevékenységéről. 1994-ben Evan Thomas, majd tizenegy évvel később Charles Gati betekinthezt a szervezet történetének belső használatra készült összefoglalóiba. Az iratokat Gati kérésére *részben* feloldották a titkosítás alól, sőt 2006 októberében az amerikai National Security Archives mindenki számára hozzáférhetővé tette őket.²⁰ Ezekből az iratokból lesújtó kép bontakozik ki a CIA 1956-os és ezt megelőző magyarországi tevékenységéről. A CIA 1953-ig semmiféle tevékenységet nem folytatott Magyarországon, értékelésében az ország a legalacsonyabb fontossági besorolást kapta Közép- és Kelet-Európában. A szervezetnek 1953 és 1956 között budapesti *head of station*jén, a magyar származású Geza Katonán kívül nem volt diplomáciai fedésben szolgáló ügynöke. Parancsnokai azonban neki is kikötötték, hogy biztonsági okokból „őrizkedjen a műveletekbe való beavatkozástól”. A forradalom alatt Katonának – nyelvismerete miatt – a követség diplomáciai tevékenységében kellett segítenie, műveleti feladatokra ezért egyszerűen nem volt ideje és lehetősége. Ráadásul 1956. november 2-ig a központtal történő kommunikáció is komoly problémát jelentett. A CIA-nak természetesen voltak más forrásai is a forradalom előtt és főleg annak előrehaladtával, de egyik sem tudott minőségi hírekkel szolgálni. Már csak azért sem, mert a CIA bécsi állomásának megtiltották, hogy a határővezetben információgyűjtő állomásokat állítson fel, nehogy a beavatkozás látogatát keltsék.

Az információhiányt a forradalom alatt és után az amerikai követségen dolgozó katonai és légi attasék igye-

¹⁹ Uo. 28.

²⁰ Thomas (1995) 374–375.; Gati (2006) 94–99. és 198–199.; Blanton–Byrne (2006).

keztek minden rendelkezésükre eszközzel csökkenteni. A Kádár-rendszer kémelhárítása, illetve propagandája mindössze ezeket és néhány, a forradalom idején, illetve utána átdobott ügynök esetét tudta felmutatni. Példa erre Welwyn Dallam ezredes, a budapesti amerikai követség magyar származású légügyi attaséja, aki 1956. november 2-án megjelent az Országos Légvédelmi Parancsnokság épületében, és tájékoztatást kért a szovjet légierő magyarországi elhelyezkedéséről, a magyar repülőterek helyzetéről és a MIG-15-ös vadászgép elektronikai berendezéseiről. A Belügyminisztérium szerint Dallam a forradalom előtt és után egy ügynököt is foglalkoztatott: Illési Gábor (1934) konzervipari technikust, akit 1955 nyarán ismert meg. Illési pénzért információkat gyűjtött a mezőkeresztesi, pápai és veszprémi repülőterekről. Miután Dallamot a forradalom alatti tevékenysége miatt a Külügyminisztérium kiutasította (1957. június 25-én hagyta el az országot), Illésit egy „Tóvári” fedőnevű ügynök segítségével augusztus 27-én letartóztatták, és október 5-én kivégezték.²¹

Az átdobott és az újjászerveződő magyar kémelhárítás által elfogott ügynökök egyike Katona József.²² Katona (1923) hivatásos tűzoltó főhadnagy volt, aki 1956 augusztusában egy társával Ausztriába, majd Nyugat-Németországba szökött. Az amerikai elhárító szervek „Parker László” fedőnevű civil ruhás embere Münchenben két héten keresztül kihallgatta a BM felépítésével, a magyarországi katonai, politikai, gazdasági helyzettel kapcsolatban. A forradalom napjai alatt Bécsben ismét találkozott „Parkerrel”, aki egy kanadai útlevél ígéretével beszervezte. Budapestre kellett mennie, hogy a szovjet és a magyar hadsereg, valamint a felkelők létszámáról, fegyverzetéről tájékozódjon; Katona hidakról, katonai járművekről és laktanyákról készített fényképeket. A forradalom után még egyszer Magyarországra jött, de 1957. június 22-én letartóztatták, és 1958. május 7-én kivégezték.

A KÉMELHÁRÍTÁS SZERVEZETI VÁLTOZÁSAI

1956 után a kémelhárítás hat éven át az ÁVH-tól örökölt sztálinista szervezetben működött. A BM II. (Politikai Nyomozó) Főosztályán belül a II/2. (kémelhárítási), II/4. (közlekedés-elhárítási), II/6. (szabotázs-elhárítási) és II/7.

21 ÁBTL A-2126/138, 1–15. Illési Gábor ügye; *Államellenes...* (1967) 340.

22 ÁBTL A-2126/139, A-663. Katona József ügye; *Államellenes...* (1967) 294–295.

(mezőgazdasági elhárítási) osztályok feladatkörét 1962. augusztus 15-én a III/II. (kémelhárítási) csoportfőnökség keretében egyesítették. (Már ebből a felsorolásból is szembetűnik, hogy a Politikai Nyomozó Főosztály kilenc osztá-

lyából négy valójában tágabban értelmezett kémelhárító feladatokat látott el!)

Az új szervezeti egység létszám tekintetében a III. Főcsoportfőnökség legjelentősebb csoportfőnöksége volt, és a rendszerváltásig az is maradt. Feladatköre sokkal többet fedett le a kémek elhárításánál. Minden külföldiekkel kapcsolatos állambiztonsági feladatban a kémelhárítás volt illetékes, tehát a külföldiek magyarországi megfigyelése esetében akkor is ők jártak el, ha az valójában „belső elhárítási”, azaz politikai ügy volt. De a kémelhárító csoportfőnökség elsőrendű feladata volt a Varsói Szerződés országainak állambiztonsági szerveivel való szoros együttműködés is.

Mivel a kémelhárítás szervezeti felépítése 1963–89 között több alkalommal változott, az egyes osztályok feladatköre csak töredékesen állapítható meg. 1971-ig a KEOKH²³ is a kémelhárítás közvetlen szervezeti egysége volt, ekkor azonban önálló osztállyá alakult. 1972-ben a III/II-5. és III/II-9. osztályt összevonták, és utóbbi feladatkörét a III/II-8. osztálynak adták át, 1983-ban a 6., 7. és 8. osztály feladatköreit módosították, 1983-tól új feladatként jelent meg a terrorelhárítás, amelyre 1989-ben önálló osztályt fejlesztettek ki. Az egyes osztályok részben „vonalas”, részben területi elvek alapján szerveződtek:

III/II. Kémelhárító csoportfőnökség

III/II-A titokvédelmi ellenőrzés²⁴

III/II-1. elhárítás az USA és egyes latin-amerikai országok hírszerzésével szemben, *a)* követségi, *b)* feldolgozó

III/II-2. elhárítás az NSZK és Ausztria hírszerzésével szemben, *a)* követségi, *b)* feldolgozó

III/II-3. elhárítás a többi európai NATO-ország, Törökország és a semleges államok hírszerzésével szemben, *a)* követségi, *b)* feldolgozó; 1971–76 között *c)* alosztály is működött, feladatköre ismeretlen

III/II-4. elhárítás a közel- és távol-keleti országok hírszerzésével szemben,

23 Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság: 1930-tól létező szerv, amely a Magyarországon élő hontalanokról és külföldiekről vezetett nyilvántartást. A zsidóellenes törvényhozással párhuzamosan a KEOKH is egyre inkább a zsidó hontalanokkal szemben lépett fel. 1945 után az intézmény fő feladata az imperializmus elleni harc és a kémelhárítás lett, a Rákosi- és Kádárrendszerben bizonyos idő eltelte után minden nyugat-európai turistának kötelező volt jelentkeznie a KEOKH-nál, amely illetékes volt a tartózkodási engedély kiadásában.

24 A III/II-A önálló alosztály feladata az egyes állami intézmények államtitokvédelmének, a titkos ügyiratkezelésnek (TÜK) ellenőrzése volt.

magyarországi ösztöndíjasok között (1976-tól cionizmus elhárítása is), *a*) követségi, *b*) feldolgozó

III/II-5. elhárítás a beutazó emigránsokkal szemben, 1972-től határon túli operatív intézkedések (pszichológiai al csoporttal), *a*) felderítő, akció, *b*) beépülés, játszma, *c*) előretolt szűrő-kutató

III/II-6. hadiipar, közlekedés, hírközlés, hatóságok és minisztériumok preventív védelme (1983-ig), *a*) hadiipar, *b*) vasút–posta, *c*) közlekedés, minisztériumok védelme, *a*) ágazati felderítő, *b*) feldolgozó

III/II-7. 1971-ig KEOKH, 1983-ig *a*) külkereskedelem, *b*) minisztériumok, tudományos együttműködés intézményei, *c*) államtitok-védelem 1988-ig, utána az alosztály megszűnik

III/II-8. elhárítás az idegenforgalom területén, 1983-tól közgazdasági és kereskedelmi elhárítás, *a*) külkereskedelem, *b*) közgazdaság, *c*) feldolgozó

III/II-9. elemzés, értékelés, tájékoztatás, 1983-tól *a*) kutatás, körözés, *b*) katonai objektumok elhárítása

III/II-10. *a*) nemzetközi együttműködés, idegenforgalom, *b*) elhárítás harmadik országban, *c*) X-es vonalak, 1983-tól *a*) terrorelhárítás (1989-ig), *b*) Figyelési és Ellenőrző Pontok (FEP), vám, nemzetközi vonal, *c*) szálloda, idegenforgalom

III/II-11. hírösszeköttetés, operatív nyilvántartás, ellátmány, 1983-tól elemzés, értékelés, tájékoztatás, *a*) tájékoztatás, *b*) gazdasági (1989-ig, utána az alosztály az Állambiztonsági Belügyminiszterhelyettesi Titkársághoz került)

III/II-12. követségek, rezidentúrák védelme, X-es vonalak,²⁵ *a*) rezidentúrák, *b*) X-es vonalak, *c*) KÜM, újságírók

(1989-től) III/II-13. terrorelhárítás, *a*) felderítő, *b*) feldolgozó

A központi szervezet mellett minden megye rendőr-főkapitányságának állambiztonsági kirendeltségében létesült III/II. osztály. A BRFK szervezete eltért a megyei szervezetektől, mivel itt a III/II. osztály három alosztállyal és azokon belül 18 vonallal alakult meg:

A) Szovjet katonai objektumok, hivatalos kiutazók, ösztöndíjasok, magánutazók, operatív feldolgozások

25 X-es területeknek a nem baráti szocialista országokat nevezték, amelyek ellen mérsékeltebb hírszerzési és kémelhárítási tevékenységet folytattak. A fontosabb kódok: X-200 Jugoszlávia, X-300 Románia, X-700 Kína.

B) Amnesztiások, jogellenesen külföldre távozott személyek, beutazók, idegenforgalom, Központi Kémelhárítási Adattár, X-es területek, operatív feldolgozások

c) Népgazdaság-védelem, Kohó- és Gépipari Minisztérium, valamint Nehézipari Minisztérium illetékességi területe és könnyűipar, államtitok-védelem, operatív feldolgozások

A kémelhárítás alapvető struktúrái 1962-től a rendszerváltásig nem változtak, az szt-tiszti rendszer újjászervezését hozó 1969-es év után viszont a szervezet jelentősen professzionalizálódott.²⁶ Minden komolyabb állami létesítményben és üzemben (minisztériumok, hivatalok, kutatóhelyek, gyárak) működtek belügyi összekötő tisztek, és általában ők vezették az intézmény kémelhárító rezidentúráját is. A tipikus kémelhárító rezidentúra az egyes intézmények nemzetközi kapcsolatokért felelős szervezeti egységében alakult meg: ennek vezetője, illetve beosztottainak egy része szt-tiszti vagy hálózati állományba került. Mivel a kémelhárítási objektumok döntő többségében a kiválasztott, kémelhárítással megbízott vezető párttag volt (adott esetben komoly kapcsolatokkal), a vezetőket mindig hivatalos kapcsolatként működtették, és gyakran szt-tiszti állományba is helyezték. A kémelhárítás központi beosztású szt-tisztjei a „D” jelzést használták, a megyékhez beosztottak kódszáma nem különbözött a megyei III/I. és a III/III. alosztályokétól. 1970-ben 194 központi és 189 megyei szt-tiszti státust rendszeresítettek, a szám azonban a rendszerváltásig mintegy 30 százalékkal megnőtt.²⁷ Az egyes minisztériumoknál kétoldalú megállapodással szabályozták az szt-kérdést. A kémelhárításnál az szt-k kisebb része tartozott rezidentúrákhoz, nagyobb részük egyedi irányítás alatt áll. Az szt-rendszert tárgyaló 1973-as jelentés szerint „a nemzetközi érintkezés legfontosabb területein az szt-állomány elsősorban a szűrő, kutató munkában mutat fel figyelemre méltó eredményeket. Jelen-

26 A rendszerváltásig az 1969. évi 2. sz. BM-parancs szabályozta az szt- (szigorúan titkos)tisztek rendszerét és intézkedett a kémelhárítás átszervezéséről. Az szt-tiszti rendszer lényege a formálisan „fedett”, azaz polgári alkalmazás, amelynek felhasználásával az érintett a BM részére is munkát végez. Szt-tiszti státusba kétféleképpen lehetett kerülni. Amennyiben valaki polgári munkahelyén rendelkezett kémelhárítási lehetőségekkel, és személyisége alapján alkalmasnak tűnt az állambiztonsági munkára, megbízták vele. A BM hivatásos állományából is helyezhettek át szt-állományba, de ez minden esetben azt is jelentette, hogy az érintettet először formálisan elbocsátották a BM kötelékéből, és a polgári életben adtak neki státust (például kinevezték a MÁV valamelyik osztályára), és ezzel együtt szt-állományba is vették.

27 ÁBTL 1.11.1. 43. d. 45-13-10/73. Melléklet. Az szt-tiszti létszám bővülése saját becslésem.

tős adatokkal járul hozzá a gazdasági behatolási törekvések nyugati módszereinek és tendenciáinak megbízható elemzéséhez. Emellett konkrét személyek is felszínre kerülnek, akiknek a gazdasági fedéssel folytatott tevékenysége indokolttá teszi az operatív ellenőrzés bevezetését.”²⁸

Az idegenforgalom területén az szt-tisztek elsősorban célszemélyek operatív ellenőrzésével foglalkoztak, budapesti szállodákban 1975–76 között másfél év alatt 316 esetben alkalmaztak operatív rendszabályokat, 115 esetben titkos kutatást. Az állambiztonsági vezetők szerint azonban gondot jelentett, hogy nemzetközi kapcsolataik miatt „fedőmunkahelyükön nem kívánatos hatások is érik őket, egy jelentős részük gyakran utazik nyugati országokba stb. E hatások kivédésének és az ellenőrzésnek úgyszólván egyetlen módszere és eszköze az egységes elvi-gyakorlati irányítás és a rendszeres beszámoltatás.”²⁹ „Nemkívánatos hatások” alatt a jelentés írói nyilván a nyugati tőkés társadalom vonzerejét értették, amivel a Kádár-rendszer az ellenőrzésen túl semmit nem tudott szembeállítani. Az szt-rendszer sematikus bevezetése miatt sok esetben fordult elő dekonspiráció, hiszen a minisztériumi főosztályvezetői, igazgatóhelyettesi, osztályvezetői pozícióban alkalmazott szt-tisztekről beosztottaik általában hamar megtudhatták, hogy a BM szerveivel is kapcsolatot tartanak, annál is inkább, mivel az szt-tisztek beszámoltatása gyakran a munkahelyükön történt.

A kémelhárítás hálózati létszáma 1962 és 1989 között nem sokat változott. Területi eloszlásukat a 1. táblázat szemlélteti.

Budapesten az összes kapitalista ország követségével szemben kémelhárító csoport települt, mindenkit lefényképeztek, aki az intézményeket meglátogatta, ugyanígy totális ellenőrzésnek vetették alá a normál, de követségre irányuló postaforgalmat is. Ez az intézkedés egészen 1989-ig tartott. Az szt-tiszti rendszer fejlesztése nagyrészt a kémelhárításban és a hírszerzésben csapódott le. A Kádár-rendszer kémelhárításának a szokásos objektumvédelmi, iparikémkedés-elhárítási ügyeken túl fontos feladata volt a „fellazítási politika” elleni harc és az együttműködés a III/III., valamint a III/I. csoportfőnökséggel. A magyar ellenzéki személyekhez látogató külföldiekkel az országon belül szintén a III/II. (kémelhárító) csoportfőnökség foglalkozott.

A kémelhárítók sok esetben köztörvényes jellegű ügyek felderítésében is részt vettek. A kémelhárítás kompetenciájába tartoztak a fontos-bizalmas munkakört betöltő személyek köztörvényes ügyei is, mivel sohasem lehetett előre tudni, nem valamilyen ellenérdekelte titkosszolgálat akciója áll-e mögöttük. Ebből adódóan a felső vezetők anyagi visszaéléseit és korrupciós ügyeit

28 ÁBTL 1.11.1. 43. d. 45-13-10/73, 8.

29 ÁBTL 1.11.1. 43. d. 45-13-10/73. Az szt-tiszti létszám bővülése saját becslésem.

a kémelhárítás dolgozta fel. Mivel létszámunkhoz képest a kémelhárítóknak nem volt sok munkájuk, a rendszerváltás előtti években sok rendőrkapitányságon a köztörvényes ügyek felderítésébe is bevonták őket.³⁰ (A vendéglátóipari egységek és a szállodák is a III/II. „látókörébe” tartoztak.)

I. táblázat: A hálózati létszám a kémelhárítás területén 1977. június 30-án³¹

Terület	Titkos munkatárs (tmt) ³²	Titkos megbízott (tmb) ³³	Ügynök ³⁴	Összesen
Ellenséges hírszerző szervek objektumai beosztottainak és ügynökeinek ellenőrzése hazai bázison	24	376	7	407
Ellenséges hírszerző szervek objektumai beosztottainak és ügynökeinek ellenőrzése külföldi bázison	21	229	7	257
Nemzetközi érintkezést felhasználó ellenséges tevékenység felderítése, kiszűrése	62	1218	16	1296
Kiemelt objektumok, területek és államtitkok védelme	14	218	4	236

A KLASSZIKUS KÉMELHÁRÍTÁS FŐ TERÜLETEI 1956 UTÁN

A kémelhárítási munka területei – mint már említettem – a következők voltak: objektumvédelem, támadólagos elhárítás, elhárítás a turisztika területén. A katonai elhárítás külön csoportfőnökségbe (III/IV.) szerveződött.

Az állambiztonság szempontjából fő ellenségnek az emigráns magyar szervezeteket, valamint a nyugatnémet, az amerikai és a brit hírszerzést tekintették.

30 Ladvánszky Károly rendőr altábornagy szíves közlése.

31 ÁBTL 1.11.1. 152. d. 45-161/3/77. BM III/7. osztály kimutatása.

32 A tmt – titkos munkatárs: az állambiztonság legmegbízhatóbb, képzett hálózati személyei, akik adott esetben maguk is irányíthattak ügynököket, és az opera-

tív technika teljes tárházát is kezelhették.

33 A tmb – titkos megbízott: az állambiztonsággal elvi meggyőződésből együttműködő személy.

34 Ügynök: az állambiztonsággal pressziós vagy/és anyagi alapon együttműködő személy.

Az emigránsok elleni küzdelem nemcsak a sztálinista paranoia terméke volt, hiszen, ahogy már szó volt róla, a magyar katonai emigráció szervezete, az MHBK 1953 előtt intézményesen összefonódott a külföldi titkosszolgálatokkal (elsősorban a francia és a német szervezettel), és komoly segítséget nyújtott nekik a Magyarország elleni munkában. Az emigráció elleni tevékenység azonban a Kádár-rendszer konszolidálódásával folyamatosan veszített jelentőségéből, a nyolcvanas évekre pedig teljesen háttérbe szorult. Bár a külföldi „egyházi központok” elleni harc az állambiztonság egyik legfontosabb területe volt, ezzel nem a kémelhárítás, hanem a belső elhárítás és a hírszerzés foglalkozott – annak ellenére, hogy az állambiztonsági logika szerint például a Vatikán képviselői kémtevékenységet folytattak.

A kémelhárítás fontos ideológiai feladata volt annak kimutatása, hogy az 1956-os forradalom valójában az imperialisták ármánykodásának műve. Az *Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben* című, 1957-ben kiadott négyrészes mű³⁵ is ennek a koncepciónak a jegyében született, annak ellenére, hogy a megjelenés időpontjában még tekintettel kellett lenni politikai érzékenységekre, és nem lehetett nyíltan mindent ellenforradalmi cselekménynek nevezni. Azt viszont bizonyítani kellett, hogy a forradalom kirobbantásában a nyugati titkosszolgálatoké volt a főszerep. A feladatot elsősorban a belső reakció elleni harc volt vezetője, Hollós Ervin és neje, az 1945 előtt illegális kommu-

35 *Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben*. Kiadja a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatala, Budapest [1957], szerző nélkül.

36 Kettejük nevéhez számos 1956-ot gyalázó kötet fűződik. 1981-ben jelent meg a *Hidegháború Magyarország ellen* című munkájuk, amelyben a belügy hathatós segítségével prekonceptiózusan kiértékeltek a BND (Bundesnachrichtendienst), a Szabad Európa Rádió, a CIA stb. objektumdossziékat (a kötet egyik lektora a hírszerzés vezetője, Komornik Vilmos vezérőrnagy volt).

37 Pintér (1972). Kémtörténeteket foglal ugyan össze, de a BM Irattár néhány kémkedési ügyét annyira tendenciózus

módon értékeli ki a kádárista propaganda számára, hogy munkája használhatatlan.

38 A BND elleni munka iratanyaga („Gehlen”, O-8/130) az ÁBTL-ben összesen 15 dossziét tesz ki, ez a legnagyobb sorozat az ellenséges szolgálatok elleni tevékenységéből. Az USA katonai hírszerzés (MIS) elleni tevékenységről 4, a jugoszláv hírszerzés ellen 9, a brit és a francia hírszerzés ellen 1-1 (!) objektumdosszié került az ÁBTL kezelésébe – a számok azonban megtevesztők, mivel eredetileg ennél sokkal nagyobb mennyiségű iratanyag létezett.

39 Forrás: *Államellenes...* (1967); Pintér (1972).

nista Lajtai Vera vállalta magára.³⁶ Minden igyekezetük ellenére sem sikerült bizonyítaniuk azonban, hogy az említett szervezetek lényegi irányítást gyakoroltak volna az eseményekben. A BM másik „történetírója” Pintér István újságíró volt, aki gyalázkodó sajtócikkek mellett önálló kötetet is megjelentetett az „amerikai zsoldban” dolgozó ellenforradalmárokról.³⁷

A hatvanas évek elejéig a kémelhárítás legfőbb külföldi célpontjai a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége és a nyugatnémet Bundesnachrichtendienst (BND) ügynökei voltak. A francia, brit és amerikai hírszerzéssel szembeni elhárítás ehhez képest kevésbé volt fontos, bár az USA elleni elhárítás később folyamatosan felértékelődött. A súlyponti terület a BND keretén belül működő magyar osztály volt.³⁸ Az elhárító munkát a kémelhárítás a hírszerzéssel szorosan együttműködve végezte, de csak a határon belüli intézkedésekért volt felelős. Figyelemre méltó, hogy a vizsgált teljes időszakban egyetlenegy olyan eset sem bukkan elő, amikor Magyarországon nyugati hírszerző vagy nyugati állampolgár bukott volna le. Az összes „kémügyben” magyar állampolgárokat vontak felelősségre. Ezzel szemben a magyar hírszerzés külföldi lebukásainak általában magyar állampolgárok estek áldozatul. A különbség abból adódik, hogy a Varsói Szerződés országainak titkosszolgálatai működésük során sokkal inkább kockáztatták saját ügynökeik biztonságát az információszerzésért, mint Nyugaton, ahol a leginkább védendő értéknek a saját erőket tekintették.

2. táblázat: Fontosabb kémügyek az állambiztonság értékelése szerint, 1957–66³⁹

Név	Ítélet	Megbízó szerv	Rövid esetleírás
Illyés László (1934) tanítóképzőt végzett budapesti lakos, disszidens	8 év	?	SZER-adások hatására 56-os disszidensként Münchenben beszervezték, két hónapos kiképzést kapott. 1957. szeptember 18-án a határátkelésnél letartóztatták.
Karsai József (1934?) 1951-ben politikai okból letartóztatott disszidens	8 év	USA katonai hírszerzés	Többnapos kémkiképzés után, eszközökkel felszerelve dobták át Magyarországra. 1958 márciusában a határzónában fogták el.
Berta János (1936) disszidens	halál	USA katonai hírszerzés	1958. október 18-án, átdobása után a határzónában fogták el, miután részegen kihívóan viselkedett.
Veréb László (1935?) disszidens	halál	USA katonai hírszerzés	Szabotázsfeladatokat kapott és vállalt el, 1959. január 20-án hivatalosan települt volna haza, de már a határon letartóztatták.

Heidt Károly (1936?) buszvezető	8 év	USA katonai hírszerzés	1945 után kitelepítették az NSZK-ba. Beszervezési nyilatkozatot írt alá, technikai felszerelést kapott, Magyarországon mást is beszervezett. 1960-ban, amikor másodszer is Magyarországra utazott, letartóztatták.
Aradi István (1936) KGM főelőadó	halál	BND	1959-ben egy társasutazáson szervezték be. Több kémjelentést adott, mást is beszervezett. Még az év folyamán letartóztatták.
Illési Gábor (1934) egyetemi hallgató, konzervipari technikus	halál	USA katonai hírszerzés	1944 őszén az USA légügyi attaséja szervezte be. 1957 elején letartóztatták.
Tófalvi János (1904) vendéglős, gépkocsivezető	11 év	BND	1962-ben kitelepített németországi rokonához utazott, ennek során szervezték be. 1964-ben tartóztatták le, addig vizuális felderítést végzett és jelentéseket is adott.
Drixler Jakab (1912) vízvezeték-szerelő	8 év	BND	1961-ben Nyugat-Németországba kitelepített rokonaihoz utazott, ekkor szervezték be. Rövid kiképzést kapott. Vizuális felderítéssel bízták meg, titkosírásos jelentéseket adott, de tevékenységét félelmében abbahagyta.
Egedy Lehel (1934) dr. jogügyi előadó, Egedy Elemér (1902) dr. belgyógyász	10 év 15 év	USA- hírszerzés?	Egedy Elemért Taby Árpád ⁴⁰ 1962-ben szervezte be, aki az állambiztonság feltételezése szerint az USA-hírszerzés kapcsolata volt. 1964-ben fiát is beszervezték. Mindketten jelentéseket adtak, vizuális felderítéssel kapcsolatos feladatokat láttak el.
Asbóth László (1903) nyugdíjas tanító	14 év	USA- hírszerzés	1964-ben bécsi kiutazása alkalmából vizuális felderítésre kapott megbízást, ötnapos kiképzést kapott, több titkosírásos jelentést adott. 1965-ben, levéllelőrzés alapján tartóztatták le.

40 Taby Árpád (1896–1973) a magyar királyi testőrség tisztje és eredetileg Szálasi barátja volt, vele azonban a harmincas évek közepén összeveszett. 1939–44 között a Magyar Élet Pártjának, majd a Magyar Megújulás Pártjának ország-

gyűlési képviselője. A háború után koncepciós perben elítélték, 1956. október 27-én kitöréssel szabadult a váci fegyházból. Az emigrációban aktív, máig nem tisztázott szerepet vállalt.

Renner Péter (1933) térképész	halál		A forradalom alatt a Corvin közben szakaszparancsnok, ezt követően felderítő, 1956. november 26-án Ausztriába szökött, 1957 februárjában a „márciusban újra kezdjük” szervezkedés vezetésére visszatért.
Visnyei Sándor (1917) 1945 előtt hivatásos tiszt	?	BND	1948-ban emigrált, a BND-nek dolgozott. 1956. december 9-én, átdobása után letartóztatták.
Gyulai Lajos (1931) segédmunkás	?	USA- hírszerzés	1954-ben, határőrnek öltözve disszidált. Először 1956. október 30-án küldték Budapestre, felkelő csoportot alakított Steiner Lajossal. Novemberben disszidáltak. A Király Béla vezette Magyar Szabadságharcos Szövetség felkérésére feladattal visszatért Magyarországra, és magával vitte Steiner Jánost, S. Lajos fiát. A határátlépés után letartóztatták őket, Steiner Lajos pedig önként jelentkezett a bécsi magyar követségen.
Péché Géza (1930) üzemmérnök		Király Béla?, USA és brit hírszerzés	1956 októberében a Péterfy Sándor utcai kórház felkelő csoportjának parancsnoka, ezt követően Ausztráliába emigrált, ahol kapcsolatba került az angol és amerikai hírszerzéssel, valamint Király Bélával. Egy uszályban akart illegálisan Budapestre jutni, 1957 áprilisában letartóztatták. Perében összesen 56 fő ellen indult vizsgálat
Ábrahám József (1924) szerszámkészítő	halál	USA- hírszerzés	1956 decemberében szervezték be, 1957 januárjában Bécsbe szökött, ahol többnapos kiképzést kapott, visszatért, és 13 kémjelentést adott. Nagy András nevű társával együtt ítélték halálra, négy társuk börtönbüntetést kapott.
Fenyvesi Miklós (1935)	halál	USA- hírszerzés	1956-ban disszidált, háromhetes kiképzés (objektumfotózás stb.) után 1958 októberében dobták át a határon. Néhány nap múlva letartóztatták.

Kiss Nándor (1913) hálókocsi-kalauz	USA- hírszerzés	1959-ben szervezték be, postás feladatokat kapott, tevékenységét a BM-nek jelentette, amely két éven át „játszmát” folytatott rajta keresztül.
--	--------------------	--

A táblázat adataiból is látható, hogy a magyar kémelhárítás „fontosabb” fogásai is viszonylag száználmas ügyek voltak. Az 1964–68 között vizsgált kémkedési ügyek tapasztalatairól érzékletes képet fest a BM III/1. (vizsgálati) osztályának jelentése: „A feldolgozó munka színvonalában sok kívánnivaló van. [...] Szűrési rendszerünket nagyon mélyreható és átfogó elemzésnek kell alávetni. Hosszú idő óta probléma ez annak ellenére, hogy nagy előrehaladást értünk el ezen a területen. E munkában a gondolkodó, elemző tevékenységnek sokkal nagyobb szerepet kell biztosítani. Szűrőmunkánk gyengéit mutatja például, hogy 1966. január 1-jétől 1969. július 1-ig kémkedés gyanúja miatti feldolgozó munkát 510 ügyben /552 fő ellen/ szüntették meg. *Ezek közül bűncselekmény hiányában 297 fő ügyében szűnt meg a feldolgozó munka!*

A számok is mutatják, hogy a szűrőmunkánál még sok az üresjárat. Természetesen a ténylegesen gyanús személyek esetében az ártatlanság megállapítása is eredményes munka és ezt a jövőben is vállalni kell. *A számok azonban arra utalnak, hogy a felesleges munkától való időbeni megszabadulást hátráltatják az ügyek politikai és szakmai megítélésében helyenként tapasztalható problémák.*⁴¹

Érdeemes elgondolkodni azon, mit értett a jelentés írója „üresjáraton” és „a politikai-szakmai megítélés” problémáin. A következőkben ismertetett esetek mindenesetre arra utalnak, hogy a kémelhárítás munkájának jelentős része értelmetlen vagy kifejezetten kontraproduktív szűrőmunka volt, amely a népgazdaságnak is károkat okozott: a kémelhárítók szakmai kérdésekbe is bele szóltak, és az övéktől eltérő nézetek esetében azonnal kémtevékenységet feltételeztek.

A jelentéshez csatolt melléklet szerint 1964. január 1. és 1968. december 31. között összesen 69 kémkedési és ezzel összefüggő ügyben (ebből 30 egyéni és 39 csoportos ügy) 149 főt nyilvánítottak terheltté. A táblázatból kiderül, hogy a „kémkedési ügyek” túlnyomó többsége csupán a kémtevékenység viszonylag veszélytelen stádiumát érte el.

41 MOL XIX-B-1-x 19. d. 10-262/1970. A III/1. (vizsgálati) osztály jelentése az 1964. I. 1. és 1968. XII. 31. közötti kémkedési ügyek tapasztalatairól. (Az eredetiben aláhúzással jelölt kiemeléseket itt és a további esetekben is kurziváltuk.)

3. táblázat: Kémek és ügyeik, 1964–68⁴²

Év	1964	1965	1966	1967	1968	Összesen
Beszervezett kémek	1	5	3	3	2	15
Külföldi hírszerző szervvel kapcsolatban álló (nem szervezett)	1	–	3	2	–	6
Külföldi hírszerző szerv által történt kihallgatáson adatokat kiszolgáltató	4	4	5	4	2	19
Ajánlkozó, vállalkozó	5	4	7	4	2	22
Kémadatokat gyűjtő, de tényleges kapcsolattal nem rendelkező	–	7	4	–	2	13
Kémkedés előkészületét elkövető	7	3	2	2	8	22
Összesen	18	23	24	15	16	96
Kémkedési ügyben feljelentést elmulasztó	4	5	12	3	1	25

A vizsgálati munka szempontjából sokatmondó, hogy kriminológiai vizsgálatot kémügyek esetében csak 1964-től folytattak, saját bevallásuk szerint „korábban még a nyomozással szemben támasztott legmagasabb igény sem terjedt túl a büntett tényállásának bizonyításánál”.⁴³ A felelősségre vontak közül 45 ügyben egyszeri elkövetést állapítottak meg, egy hónapos kémkedést 3 ügynél, egyéves kémtevékenységet 11 ügynél, egy-két éveset 5 ügynél, két éven túlit 5 ügynél tekintettek bizonyítottnak. Ebből az adatból lemérhető, hogy az egyszeri ügyek legfeljebb a „sötét hírszerzés” eseteinek tekinthetők, tudatos kémkedésnek azonban semmiképpen sem. A vizsgálati osztály feljegyzése szerint „Néhány ügyben nem eléggé megfontoltan, a következményekkel nem számolva, olyan kombinációkat alkalmaztak, melyek végeredményüket tekintve sértették a jogalkalmazás jogpolitikai elveit, és a vizsgálatot a törvényesség betartása szempontjából probléma elé állították.”⁴⁴ Példaként említették az operatív kombinációk felesleges alkalmazását, ezalatt a „beugratást”, azaz más személy tudatosan bűncselekményre motiválását kell értenünk. Ezt 1962 után a belső rendelkezések mint sztálinista csökevényt elvileg tiltották.

42 Uo.

43 Uo.

44 Uo.

elhárítás játszmába vonta és félrevezette, mert ezekben az esetekben már meglévő kémügyek (szándékok) továbbviteléről, és nem fiktív kémkedés kreálásáról volt szó. Jogi szempontból azonban az ilyen eseteket nem lehetett volna megtörtént kémkedésnek minősíteni (hiszen a „kém” részéről csupán a szándék volt büntetőjogilag megállapítható). Ennek ellenére több alkalommal is ezt tették. Weidemann Erikát azért ítélték el, mert miután levelet írt Cseke Lászlónak, egy BM-alkalmazott mint Cseke László küldötte mutatkozott be neki, majd a vádiratba az került be, hogy Cseke megbízottjával találkozott. Hasonlóan járt Fleischinger Miklós és társa, akiket „személyes kapcsolatfelvétel az USA-követséggel” címen ítélték el, holott nem amerikai diplomatával, hanem magukat álcázó BM-esekkel találkoztak.⁴⁵

Az 1967-es állambiztonsági helyzetet áttekintő, feltehetően a PB tagjainak készített jelentés szerint „a kapitalista országok [...] óvakodnak a nyílt, biztonságukat közvetlenül veszélyeztető cselekményektől (beszervezésektől, ügynökök kiképzésétől és tartásától). Hálózatot csak néhány követségi rezidentúra (görög-izraeli) tart, illetve tartott Magyarországon. Általános jelenség, hogy tanulmányoznak magyar állampolgárokat és felajánlják őket beszervezésre központjaiknak, vagy harmadik országban működő rezidentúráiknak.”⁴⁶

A nyugati hírszerző szervek magyarországi akcióiról sajnálatos módon alig van adatunk, annak ellenére, hogy megfigyelésük a kémelhárító és hírszerző munka fő területének számított. 1956 előtt ideológiai okokból is sokan vállalkoztak arra, hogy nyugati szervek ügynökei legyenek, és a hidegháború éveiben a nyugati magyar katonai emigráns szervezetek (elsősorban az MHBK) a francia, német, amerikai és angol titkosszolgálatokkal együttműködve nem kevés ügynököt dobtak át Magyarországra. 1957 után azonban az emigránsok által koordinált hírszerzés minimálisra csökkent. Zákó András vezérőrnagy, az MHBK vezetője ellen 1956 után (is) kiterjedt munka folyt, a magyar állambiztonság három játszmás ügyet is kezdeményezett, de egyikkel sem sikerült bizonyítékot szerezni arra, hogy az MHBK Magyarország területén bármilyen kémtevékenységet folytatott volna. A lebukott ügynökök számából ítélve a hatvanas évektől minden bizonnyal leginkább a nyugatnémet Bundesnachrichtendienst tevékenykedett Magyarországon, de erről csak igen szórványos adatokkal rendelkezünk. A német diploma

45 MOL XIX-B-1-x 19. d. 10-262/1970. A III/1. (vizsgálati) osztály jelentése az 1964. I. 1. és 1968. XII. 31. közötti kémkedési ügyek tapasztalatairól.

46 ÁBTL 1.11.5. 65-47/1967.

cia több esetben is sikerrel lépett fel kémkedés miatt bebörtönzött emberek ügyében: 1970-ben a Kulturális Kapcsolatok Intézete dolgozóját, Kerényi Máriát, 1986-ban a német–magyar ál-

lampolgárságú Máté Zoltánt mentették meg a hosszú börtönbüntetéstől.⁴⁷ Kerényi történetének érdekessége, hogy ő 1957-től 1977-ig egyébként „Keremen Anna” és „Vas Júlia” fedőnéven a magyar állambiztonságnak dolgozott, német kapcsolatairól is jelentett, és így merült fel, hogy kettős ügynök.⁴⁸

A nyugati országok kémtevékenységüket alapvetően diplomáciai képviselőik legális információs csatornáinak bázisára helyezték, hírszerzőik szinte mindig diplomáciai fedésben dolgoztak. Ez azt is jelentette, hogy általában megszemélyesen tartózkodtak az ügynökök alkalmazásától, így tevékenységük általában még a Kádár-rendszer jogi normái szerint sem volt büntethető. Módszereik között kiemelt jelentősége volt az ún. „sötét hírszerzésnek”, amikor a hírszerző tiszt valamilyen fedéssel (például mint kulturális attasé) lépett kapcsolatba a kiszemelt célszeméllyel, aki így nem tudta, hogy kinek és milyen célból ad információt. A „sötét hírszerzés” során a célszemély „véletlenül” adott információkat, elszólta magát, így őt legfeljebb államtitoksértésért lehetett elmarasztalni, a hírszerző tiszt azonban nem volt felelősségre vonható, mivel a célszeméllyel minden alkalommal nyíltan találkozott, titkosszolgálati eszközöket nem vett igénybe. A „sötét hírszerzés” leggyakrabban használt helyszínei a különféle követségi és kulturális rendezvények voltak, ahol a meghívott célszemély úgy kerülhetett kapcsolatba a hírszerző tiszttel, hogy észre sem vette.

A BM 1975. évi beszámolója is beismerte, hogy a külföldi hírszerző szervezetek társadalmi kapcsolataikon keresztül döntően legális információgyűjtést folytatnak. „A klasszikus módszerek alkalmazásán túl az ellenség erősítette egyes személyek formális beszerzés nélküli megnyerését, titkos együttműködésbe történő bevonását. Az olasz hírszerzés így került »titkos együttműködésbe« »GÓBÉ« fedőnevű kapcsolatunkkal. [...] Az ellenség hírszerzési módszereiben *mindinkább előtérbe kerül a társadalmi kapcsolatokra épített, legális lehetőségek kihasználásával folytatott sötét hírszerzés.*”⁴⁹

A kémkedési ügyek 1964 és 1968 között az állam elleni büntettek 4,9 százalékát tették ki, és ez az arány a későbbiekben feltehetően még tovább csökkent. Az említett időszakban felelősségre vont 96 „kém” közül 38 szolgáltatott ki ténylegesen adatokat „ellenséges hírszerző szervnek”. Négy-négy esetben elmebetegség miatt, illetve bizonyítottság hiányában szüntették meg az eljárást, egy esetben pedig átminősítés történt.

Összesen 87 személynél volt megállapítható valamilyen kémkedési ügy. Különböző okokból azonban csak 74 esetben szabtak ki büntetést. 19 személy 1–3 év, 38 személy 3–8 év, 8 személy 8–12

47 Felkutattuk... (2005).

48 ÁBTL A-2138, Kerényi Mária ügye; valamint az M-19591, M-31881/1, O-14067 és V-158235 sz. dossziék.

49 MOL XIX-B-1-ai 1-a/628/1975, 6–7.

év, 1 személy 12 év feletti büntetést kapott (halálos ítélet nem született). A nyugati hírszerző szolgálatok rejtőzködő és viszonylag passzív magatartására utal, hogy az elítéltek közül csak ketten nem voltak magyar állampolgárok. A vizsgálat tételesen csupán néhány esetet említ, amikor bizonyíthatónak tűnt egyes személyek konkrét beszerzése. A kiemelkedő esetek között a korábban felsoroltakon túl 1964-ben Argadilis Argilist a görög, 1966-ban Kalocsán Bélánét és társát az olasz, 1967-ben Kopcsándi Ferencet, Ary Margit Zsuzsannát és Dömök Andrászt az USA, 1968-ban Bruckner Zoltánt szintén az USA titkosszolgálata szervezte be valamilyen módon.

A jelentés kénytelen volt megállapítani, hogy „a beszerezett kémek közül azonban mindössze 9 állt a realizálás időszakában is aktív kapcsolatban a beszerzést végző hírszerző szervvel és folytatott az MNK ellen irányuló kémtevékenységet”.⁵⁰ Nem kell azonban valamilyen James Bond-féle történetre gondolni. A kémügyek viszonylagos jelentéktelenségét az említett Argadilis Argilis újságíró, a Magyar Rádió munkatársa és pártközi tárgyalásokon részt vevő görög tolmács esete példázza. Argilis 1964-ben haza szeretett volna települni, de „a követség másodtitkára, Jorgosz Vandelisz [...] a kérelem teljesítését ahhoz a feltételhez kötötte – s ezzel nevezettet lényegében presszionálta is –, hogy előzetesen végezzen »bizonyos szolgálatokat« a követség részére (görög emigráció helyzete, nemzetközi munkásmozgalom egyes kérdéseit érintő pártközi tárgyalások, egyes közéleti férfiak, Magyar Rádió görög szekciója)”.⁵¹ Magyarán Argilis nem árult el katonai titkokat, mélységi felderítést sem folytatott, hiszen nem vett mikrofilmre iratokat, nem fotózott objektumokat, és nem szervezett be más ügynököket sem.

A vizsgálat azt állapította meg, hogy a BND általában egyszerűbb német nemzetiségű személyeket szervezett be, ezzel szemben az USA ügynökei jobban kiképzettek és jól képzettek voltak. Mindegyik katonai felderítést folytatott. A BND által beszerzett Holzmeister Sándor, Csoma Sándor, Polyvás István 1963-ban bukott le. Tipikus módon rokonlátogatásra utaztukban szervezték be őket, még a vonaton.⁵²

Külön kategóriába került az a négy személy, aki a SZER-nek szolgáltatott adatokat. Tevékenységük egy demokráciában nem minősülhetett volna kémkedésnek – mivel a SZER nem volt kémszervezet. Geresdy László 1965 augusztusában Münchenben személyesen is felvette a kapcsolatot Ekecs Gézával (rádiós neve Cseke László), akit ko-

50 MOL XIX-B-1-x 19. d. 10-262/1970.

51 Uo.

52 Pintér (1972) mindhárom személyt megemlíti. Polyvás István vizsgálati anyaga az ÁBTL-ben megtalálható: V-148132/1–3.

rábbról ismert, valamint Borbély Lászlóval (Kőbányai Péter), Litteráti-Loótz Gyulával (Patkó Gyula) és a „magyar desk” más vezető munkatársaival, akiket „részletesen tájékoztatott saját tevékenységéről, a SZER-adások vételi viszonyairól, azok politikai visszhangjáról, különböző kül- és belpolitikai kérdésekről, kulturális és gazdasági problémákról. [...] Vállalkozott arra is, hogy mint a SZER »magyarországi munkatársa« megadott nyugat-németországi fedőcímmel »tudósításokat« küld kül- és belpolitikai eseményekről, a Magyar Néphadseregéről, a Belügyminisztériumról és általában minden tudomására jutó fontosabb kérdésekről.”⁵³

Hasonló eset volt Tánccs Dezső beosztás nélküli református lelkész ügye is, aki „1964-től kezdve állt kapcsolatban a SZER Czeglédi Zoltán nevű munkatársával. Letartóztatásáig mintegy 24 db. izgató tartalmú levelet küldött a SZER címére, melyekben rosszindulatú beállításban, különböző egyházpolitikai kérdésekkel foglalkozott, rágalmazta a békepapságot, ezenkívül ellenséges kommentárral ellátva egy bírósági ítéletet is kijuttatott külföldre. Tánccs Dezső az adatokat ismerőseitől, részben pedig saját maga szerezte be. A kiküldött adatokat a SZER adataiban felhasználta.”⁵⁴

A tárgyidőszakban hat határőr szökött külföldre, disszidált négy leszerelt határőr, két volt honvédtiszt, két leszerelt katona is. Külföldi szolgálatok két átszökött határőrt beszerveztek és visszafordítottak.

A magas rangú politikai disszidensek – Radványi János volt washingtoni nagykövet, Bernácsi Ernő és Szabó László őrnagy, a hírszerzés beosztottai – esetében kémkedés nem volt megállapítható, de hazaárulás igen. A Szabó-ügy különösen kínos volt, mivel ő a hírszerzés brit osztályán szolgált, és 1965-ös disszidálása után a teljes nagy-britanniai magyar hírszerzés dekonspirálódott. A hazaárulások miatt az MSZMP PB 1967. október 24-én külön határozatot is hozott.

A fegyveres testület tagjai közül 38-an szöktek külföldre. 13 személy a SZER-nek ajánlkozott levélben, többségük fiatalok voltak. Ebből arra következtethetünk, hogy a „felajánlkozások” túlnyomó többségét meggondolatlanságból vagy kalandvágyból tették, tényleges kémkedési koncepció nélkül. A vizsgálati osztály jelentése is megállapította, hogy „az ajánlkozók 1-2 kivétellel tulajdonképpen nem is voltak olyan adatok birtokában, melyek kiszolgáltatására konkrétan ajánlatot tettek. Szolgálatukat általában ajánlották fel »a szabad világ« számára, »Magyarország felszabadítása«, »a kommunisták elleni harc« érdekében.”⁵⁵

53 MOL XIX-B-1-x 19. d. 10-262/1970.

54 Uo.

55 Uo.

A Varsói Szerződés legnagyobb veszteségeit egyébként nem a magyar disszidensek okozták. 1968-ban Jan Sejna csehszlovák vezérőrnagy, a honvédelmi miniszter közvetlen beosztottja és a csehszlovák PB katonai ügyekért felelős titkára, 1978-ban Ion Mihail Pacepa vezérőrnagy, a román kémelhárítás vezetője távozott Nyugatra.⁵⁶ Nyomukban számos hírszerző bukott le. Hozzájuk képest Magyarországról a későbbiekben is csak viszonylag jelentéktelen disszidálások fordultak elő: az 1968 utáni ügyek közül Bíró József honvéd őrnagy (1969) és Zoboki Sándor főhadnagy (1970) repülőgépes disszidálása vert fel nagyobb port, mivel ők a Varsói Szerződés légierijéről fontos adatokat szolgáltatottak ki a NATO-nak. Mindketten egy-egy MIG-15-ös vadászgéppel szöktek Olaszországba. Távollétükben mindkettőjüket halálra ítélték, Bíró ellen gyilkosságot is megkíséreltek. Zoboki motivációja nem tisztázott, Bíró azért disszidált, mert egy BM-ben dolgozó ismerősétől megtudta, hogy vizsgálat folyik ellene az 1968-as prágai bevonuláskor kiadott parancsáért, amelyben alárendeltjeinek megtiltotta a fegyverhasználatot civilekkel szemben. Jellemző az olasz légelhárításra, hogy mindkét vadászgép teljesen feltűnésmentesen tudott behatolni a légterbe, sőt a rendőrség még a kényszerleszállás után sem reagált azonnal. Forrásokkal még nem tudtam alátámasztani, de valószínűsíthető, hogy az *Őrjárat az égen* című, Huszti Péter főszereplésével már korábban forgatni kezdett négyrészes tévésorozat, amelyben a néphadsereg pilótáinak életét mutatták be, részben ennek nyomán, BM-megrendelésre módosult: a filmben nagy hangsúlyt kaptak az ellenséges, deklasszált elemek, valamint a kémek is. A BM alkalmazottai közül dr. Hollósi Péter alezredes (1967-ig a III/6. osztály alosztályvezetője) és dr. Pető Róbert alezredes disszidálása jelentett súlyosabb csapást.⁵⁷

Jelentős kémügy volt Halmi Zoltáné és Rimner Gáboré.⁵⁸ Halmi 1951–67 között először az ÁVH, majd a III/I. munkatársa volt. Fegyelmi úton elbocsátották a BM-ből, de diplomáciai állásában maradhatott. 1974-ben a bogotái magyar főkonzulátus kereskedelmi titkáráként lépett kapcsolatba a CIA-val. „Attól a mocsktól, ami másfél évtized alatt ÁVH-sként és hírszerzőként rám tapadt, így akartam megszabadulni” – vallott róla később.⁵⁹ 1976-ban hazatért, és 1981-es lebukásáig a Magyar Kereskedelmi Kamara alkalmazásában

56 Pacepa disszidálása után nagy botrányt kiváltó könyvet is írt: *Vörös horizontok. Egy román kémfőnök vallomása*. New Jersey, 1987.

57 MOL XIX-B-1-ai 45-13-8/71. Jelentés a fegyveres erők tagjai közül a külföldre szökésekről.

58 Vizsgálati anyaguk az ÁBTL-ben megtalálható a V-163787 és a V-163430/1-5 szám alatt.

59 Felkutattuk... (2005).

állt, rendszeresen írt jelentéseket a CIA-nak (összesen 25 jelentést bizonyítottak rá). Munkaköréből adódóan fontos nemzetgazdasági adatokhoz és minisztertanácsi határozatokhoz fért hozzá, sőt rendszeresen megkapta a III. Főcsoportfőnökség tájékoztató jelentéseit is. Perében az ügyész első fokon halálos ítéletet kért, első fokon életfogytiglanra, másodfokon 15 évre ítélték – annak ellenére, hogy az ítélet is megállapította: nem bizonyítható, hogy tevékenységével kárt okozott volna.⁶⁰ Jellemző, hogy csak fél évvel a rendszerváltás után tudott kiszabadulni a börtönből, és csak egy kicsempészett levél segítségével, amely a sajtóban is megjelent. A botrány miatt szabadlábra helyezték, de az ítélet semmissé nyilvánítását megtagadták, és börtönéveit a nyugdíjába sem számították be. 1999-ben ugyanaz a hadbíró, Hildebrand Zoltán ítélkezett, mint a rendszerváltás előtt, tehát az bírálta el a rehabilitációs kérvényeket, aki korábban a diktatúra bírójaként az ítéleteket meghozta.

Rimner Gábort, akinek apja Szudánban szolgált diplomataként, az USA Védelmi Ügynöksége⁶¹ tizenhét éves korában képezte ki. Feladata a Magyarországon állomásozó szovjet csapatokkal kapcsolatos információgyűjtés volt. Rimner több arab nyelvjárást beszélt, hazatérte után a BM, a HM és a KÜM is megbízta fordítási feladatokkal. Ebben az időben Magyarországon oktatták a líbiai hadseregnek titokban eladott lokátorok személyzetét. Rimner erről, valamint a Magyarországra telepített szovjet ballisztikus rakétákról is értékes jelentéseket adott. Legkésőbb 1976-tól kezdte el figyelni a magyar elhárítás, 1981-ben tartóztatták le. Másodfokon tizenkét év fegyházra ítélték.

A felelősségre vont külföldi állampolgárokról 1972-ben készült összefoglaló jelentés: 1961–71 között 6420 külföldi állampolgár ellen indult eljárás, ebből a III. Főcsoportfőnökség szervei 1857 személlyel foglalkoztak. A felelősségre vontak 18 százaléka kapitalista, 82 százalék szocialista ország állampolgára volt. „Nyugati hírszerző szervek által beszervezett és kémtevékenységet is folytató külföldi állampolgár ellen az utóbbi 6 évben – sem operatív, sem vizsgálati adatok alapján büntetőeljárás nem indult.”⁶² Ebben az időszakban kezdődött az NDK-ból Magyarországon át zajló embercsempészet. Három társaság bukott le, a Wolfgang Löffler, David Horst és Hasso Herschel vezette csoportok, akik minimum tizenegy személyt sikeresen csempészték át. Tíz ember szöktetését az NDK állambiztonsági szerveinek jelzései nyomán felgöngyölítették. A szocialista országok állampolgárai 70 százalékban tiltott határátlépést és annak kí-

60 Katonai Ügyszétség KB VII 003/1981.

61 Defense Intelligence Agency – DIA.

62 ÁBTL A-1351/4. k. 34-317/1972. Jelentés a BM III. FCSF vizsgálati szervei által 1961–1971 között terhelteként felelősségre vont külföldi állampolgárok bűnügyeinek tapasztalatairól.

sérletét követték el, legtöbbjük (41 százalék) keletnémet állampolgár volt (arányuk később jelentősen nőtt). Az első eset 1962-ben fordult elő, 1971-ben már 121 szocialista országokbeli állampolgár tartozott ebbe a kategóriába.

Sokszor az önként hazautazó személyek is kémügyekbe keveredtek. Ennek speciális esete, amikor a kémelhárítás régi, az érintettek által jelentéktelennek és már elfeledettnek vélt események alapján indított eljárást a mit sem sejtő hazlátogatók ellen. Rónyai András 38 éves munkás, USA-állampolgár még 1957 elején disszidált Ausztriába, ott a néphadsereg vegyvédelmi szolgálatáról adatokat árult el (saját katonai szolgálatának körülményeiről beszélt a kihallgatások alatt). Ezért amikor 1971-ben turistaként hazlátogatót, elfogták, két és fél évre ítélték, de közkegyelmet kapott. Dömök András 1956 novemberében disszidált, 1967. június 16-án érvényes úti okmánnyal hazatért, és letelepedési engedélyt kért. „Ez alkalommal beismerte, hogy 1959-ben kapcsolatba került az USA hírszerző szerveivel, és Münchenben egy hónapos kiképzésben részesült. Feladatul kapta, hogy illegálisan térjen vissza Magyarországra és derítsen fel különböző katonai objektumokat, majd tárgyi postaláda útján egy ismeretlen személy részére levelet kézbesítsen. Kiképzője két alkalommal meg is kísérelte a határon való átdobását, azonban félelemből feladatának végrehajtásától elállt. Ezért az USA hírszerző szervei a kapcsolatot megszakították vele. A bíróság kémkedésre vállalkozás miatt jogerősen 6 év 6 hónapi szabadságvesztésre ítélte.”⁶³

Két Magyarországra látogató amerikai állampolgár, Michael és John Michael Savko esete is mutatja, hogy a kémelhárítás korántsem csak kémek elhárításával foglalkozott, hanem kifejezetten politikai ügyeket is kreált. A testvérpár meglátott egy vietnami háború elleni plakátot, amelyen egy amerikai felségjelű bombázógép volt látható, alatta a szöveg: „gyilkosok”. Az amerikai felségjelet lekapták, és helyére USSR-t írtak. Ezután „állampolgári bejelentésre” egy rendőr feltartóztatta őket, eljárás indult ellenük, izgatásért háromhavi szabadságvesztésre és kiutasításra ítélték mindkettőjüket.⁶⁴

A hetvenes évek érdekes esete volt dr. Nagy István zenetanár kémügye. Ő dr. Hárs Ernővel, a Külügyminisztérium Nemzetközi Szervezetek Főosz-

63 ÁBTLL A-1351/4. k. 34-317/1972. Jelentés a BM III. FCSF vizsgálati szervei által 1961–1971 között terhelteként felőlősségre vont külföldi állampolgárok bűnügyeinek tapasztalatairól.

64 Uo.

tálya helyettes vezetőjével állt kapcsolatban, aki neki államtitkokat, azaz a munkahelyén keletkezett bizalmas információkat fecsegett el. Dr. Nagyt 1973-ban „Jupiter” fedőnéven egy ötvenhatos disszidensen keresztül szervezte be a BND. Tekintettel arra, hogy

Nagy 1954-óta az ÁVH ügynöke is volt, a BND rajta keresztül a magyar állambiztonságba is behatolhatott. Nagy úgy bukott le, hogy a rutinszerű K-el-lenőrzés titkosírásnymokat mutatott ki levelezésében.⁶⁵

Az 1975 utáni kémügyek sajnos alig ismertek. A keletnémet „társzervekkel” történő együttműködés során, 1986 végén tartóztatták le Vadász Miklóst és fiát, valamint Virág Istvánt, akiket a BND 1965–74 között szervezett be.⁶⁶ Horváth István belügyminiszter egy értekezleten megemlítette, hogy „Vannak kémek, egy-kettő, szerencsére azzal nem vagyunk elárasztva. Nem is olyan a helyzet, ami azt igényelné, hogy valami nagy kémpereket csináljunk.”⁶⁷ Az 1978-ban tizenkét év börtönbüntetésre ítélt Papp Árpád, a Videoton dolgozója 1976-tól egy éven keresztül kiszolgáltatta cége pirotechnikai terméklistáját a CIA-nak, elárulta az üzem szervezeti felépítését, gyártmánystruktúráját, valamint az értékesítés és termelés főbb adatait.⁶⁸ Balogh Csaba, a Videoton software üzembehelyezője, majd a vállalat moszkvai kirendeltségének raktárosa az USA katonai hírszerzésének anyagi ellenszolgáltatásért elárulta a cég terméklistáját, és belső adatokat szolgáltatott ki.⁶⁹ K. J.-t⁷⁰ külkereskedelmi vonalon szervezték be, 1981-ben tíz évre ítélték. Gyakoribb volt az az eset, amikor az érintettet formálisan nem szervezték be, hanem „sötét hírszerzés” útján csapolták le az információit. N. Z.⁷¹ egyetemi hallgató az NSZK-ba disszidált, ahol a BND napokon keresztül kihallgatta, és erre az időre 40–50 márka napidíjat is kapott. Miután hazatért, feltehetően a BND-be beépült keletnémet hírszerzők lebuktatták, 1982-ben nyolc év börtönre ítélték. Ugyanígy járt S. P.,⁷² aki elektroműszerként a KGST számítógépes fejlesz-

65 MOL XIX-B-1-ai 1-a/1251-1976 és 1-a/1048/76, valamint ÁBTL 1.11.1. 152. d. 462. Az NSZK-val és speciális szerveivel kapcsolatos ismeretek értékeléselemzése és a BM állambiztonsági csoportfőnökségének további feladatai (1978); illetve V-160742/1.

66 Bundesbeauftragte für die Stasi-Unterlagen (BStU) Ministerium für Staatssicherheit (MfS) HA XVIII 15984. 3. 226. Multilaterale Beratung in Moskau vom 23–27.1.1987.

67 MOL XIX-B-1-y 10-38/2/1981. Tájékoztató a belső ellenséges tevékenység egyes kérdéseiről, Horváth István hozzászólása, 1981. február 27.

68 Papp Árpádra lásd ÁBTL V-161550/1-2. Pappot az USA budapesti követségének konzulja szervezte be 1976-ban. Esetét az állambiztonság belső tanulmányban is feldolgozta, lásd ÁBTL AB-727.

69 ÁBTL 1.11.1. 21. d. 245. Petresevics András jelentése, 1983. április 29.

70 Uo. A név az eredeti iratban is csak kezdőbetűvel szerepel.

71 Uo. A név az eredeti iratban is csak kezdőbetűvel szerepel.

72 Uo. A név az eredeti iratban is csak kezdőbetűvel szerepel.

tési programjában vett részt. Magánélete megromlott, feleségétől elvált, és disszidált. Kikérdezése után meggondolta magát, és hazatért, de itthon bevalotta, hogy disszidálása után kikérdezték.

Földesi Jenő altábornagy 1983-ban miniszterhelyettesi referátumban tárgyalta az elmúlt időszak fontosabb kémügyeit. A jelentősebb kémkedések között említette Sümegi Ferenc, a Honvéd SE volt sportolója ügyét, aki disszidálása után kihallgatóinak a Belügyminisztériumra és a néphadseregére vonatkozó titkokat szolgáltatott ki. Később hazatért, de balszerencséjére a kihallgatásáról szerzett információk visszajutottak a BM-be. Ugyanez okozta Nánási László lebukását is, aki az USA-hírszerzés müncheni speciális kihallgatóközpontjában állami és szolgálati titkokat adott ki. A jelentés – bővebb adatok nélkül – Bogárnár Ágoston BND-ügynök, dr. Magyarádi Lajosné, a METESZ volt dolgozója és Révész Miklós hazatért disszidensek ügyét említette még, valamint azt, hogy 1983-ban 29 kém- és 2 titoksértési ügyben folyt bizalmas nyomozás.

Földesi Jenő referátumában a következőképpen jellemezte a kémelhárítás helyzetét: „Továbbra sincs olyan adat, hogy az ellenség ismerné a legfontosabb politikai, gazdasági, katonai jellegű államtitkainkat (például a legfontosabb párt- és kormánydöntéseket), »M« helyzetre vonatkozó dokumentumok tartalmát, a hadiipar különösen védett titkait, a gazdasági-pénzügyi kérdések legfontosabb államtitkait). [...]

Katonai területen ismert előttük az egyes objektumok elhelyezkedése, rendeltetése, békehadrendi fegyverzete, diszlokációja, általában minden olyan adat, amely objektumon kívülről felderíthető. [...] *gazdasági, kereskedelmi, pénzügyi* vonalon viszonylag pontosan megismerték gondjainkat, gazdasági helyzetünket, és azt gyakran ki is használják a külgazdaság területén.”

Földesi azonban azt is elmondta, hogy az aktív, támadólagos kémelhárítás tevékenysége is igen nagy nehézségekbe ütközik: „Az ellenséges *hírszerző szervezetek alközpontjaiba, hálózatába, rezidentúráiba való beépülés* még meglehetősen szűk körű, a játszmák célirányossága, eredményeinek a hírszerző rezidentúrákba történő beépülésre való hasznosítása még nem érte el a kívánt szintet.”⁷³

A Stasi és III/1. (jogi) osztály közötti 1987-es megbeszélés alapján tudható, hogy 1985-ben közösen egy, 1986-ban négy, 1987-ben három kémügyet realizáltak. 1985 előtt több BND-, MAD-⁷⁴ és CIA-ügynök bukott le egy közös akcióban. 1984. május 26-án a Stasi egy BND-ügynököt tartóztatott le. Ennek során kiderült, hogy az NSZK budapesti követe próbálta vol-

73 MOL XIX-B-1-x 10-38/8/1983, 60–62.

Földesi Jenő altábornagy referátuma a NATO kémkedési ügyeiről.

74 Militärischer Abschirmdienst – a nyugatnémet katonai elhárítás.

na az érintettet titkok átadására bírni. Az időszakban más szocialista országok fővárosaihoz hasonlóan Budapesten is előfordult, hogy NDK-turisták behatoltak a nyugatnémet követségre, de ezt az akciót diplomáciai és operatív eszközökkel felszámolták.⁷⁵

Az 1985. október 22-i miniszterhelyettesi értekezlet szerint a III/I. és III/II. csoportfőnökség összehangoltan a német, angol, izraeli, osztrák és az USA-hírszerzésbe törekedett behatolni. A hírszerzés az említett szervezeteket vonalas elv alapján kezelte, a kémelhárítás pedig operatív csoportokat alakított. A CIA-val szembeni munka bizonyult a legeredményesebbnek, mivel személyi és technikai eszközökkel is sikerült beépülni a bécsi CIA-kirendeltség szervezetébe. A BND-vel szemben két „segédkategóriás ügynök”,⁷⁶ hét tmt (titkos munkatárs) és tíz jelölt dolgozott, de ezek csak a BND harmadik országokban végrehajtott találkozóit tudták néha dokumentálni, valamint játszmákkal mérték be a BND hírigényét. Eredménytelennek értékelték a SIS⁷⁷ elleni munkát. A kijuttatott dezinformációkról központi információs–dezinformációs adatbankot állítottak fel.

A Napi Operatív Információs Jelentések statisztikai adatai érzékeltetik az országban tapasztalt vélt és/vagy valós kémtevékenységet (4. táblázat).

Természetesen nem biztos, hogy a regisztrált esetek mind valós kémtevékenységet takarnak. Bár az arányok nem sokat változtak (leszámítva az X-es területek súlyának csökkenését), 1989-ig a kémgyanúval kapcsolatos információk száma a felére csökkent, ami arra utal, hogy az állambiztonsági szerv maga is felülvizsgálta korábbi tevékenységét, azt ugyanis nem tartjuk valószínűnek, hogy a nyugati titkosszolgálatok tényleges tevékenysége csökkent volna. Ellenkezőleg: vélelmezhető, hogy a tényleges kémtevékenység, azaz a politikai és gazdasági információgyűjtés éppen a politikai reformok és a peresztrojka miatt fokozódott. Ezt valószínűsíti az is, hogy az esetleges lebukások ebben az időszakban kisebb politikai kockázatot jelentettek, mint korábban, mivel a külföldi hitelektől függő magyar vezetés egyáltalán nem volt érdekelt nemzetközi kapcsolatai megzavarásában.

A magyar elhárítás egyetlen nagyobb ismert fogása, Belovai István lebukása sem önálló magyar ügy volt, hanem a KGB-nek „köszönhető”. Belovai, a Magyar Néphadsereg Vezérkara (MNVK) 2. csoportfőnökségének tisztje 1982 szeptemberében került Londonba mint katonai attasé. Már koráb-

75 BStU MfS HA IX 3472. 1–6., 10., 40–41.

76 A meghatározást csak a hírszerzés használta azok megnevezésére, akik a hírszerzési munka eszközei és módszerei közül csupán lokális információszerzésre voltak alkalmazhatók.

77 Secret Intelligence Service – brit hírszerzés.

ban tudomása volt róla, hogy a katonai hírszerzés hozzájut a NATO legtitkosabb dokumentumaihoz is – amelyekből számára is nyilvánvalóvá vált, hogy a szervezetnek csak védekezési tervei vannak. 1984-ben felvette a kapcsolatot az amerikai katonai attasé helyettesével, és katonai titkokat szolgáltatott ki neki, elsősorban a titkos NATO-adatokról informálta, amelyek a szocialista hírszerzés tudomására jutottak. A kémkapcsolatot hazarendelése után sem szüntette be. 1985. július 10-én egy CIA által elrejtett, jelentős pénzüsszeget is tartalmazó konténer felvételekor Kelenföldön tartóztatták le. Ügýt a kémelhárítás dolgozta fel, másodfokon életfogytiglani börtönre ítélték.⁷⁸

4. táblázat: A Napi Operatív Információs Jelentések (NOIJ) rendszerben regisztrált kémgyanúval kapcsolatos információk 1979-ben⁷⁹

USA	230
NSZK	207
Angol	91
Francia	67
Olasz	66
Egyéb NATO	57
Osztrák	133
Arab	59
Izraeli	4
X-es területek	114
Összesen	1028

AZ IPARI ELHÁRÍTÁS

A kémelhárítási részterületek közül kiemelt fontosságú volt az ipari létesítmények ellenőrzése: 1962 után az egyes osztályok közül három is ezzel a területtel foglalkozott (népgazdaság-védelem, nemzetközi együttműködés, idegen-

forgalom). Az ipari elhárítás⁸⁰ tanulmányozása több szempontból is figyelmet érdemel: olyan területről van szó, amely bizonyos mértékig minden országban védelmet élvez, elsősorban azért, hogy ellenérdekelt, illetve konkurens szervezetek ne szerezzék meg a fontosabb gyártási licenceket és eljárá-

78 Belovai saját szerepéről könyvet is írt *Fedőneve „Scorpion”* címmel. Vizsgálati anyagának nagy része minősítetten az ÁBTL-be került: V-165079/1–5.

79 ÁBTL 1.11.1. 294. d. 9. Jelentés a NOIJ 1979. évi statisztikai adatairól.

80 A kérdéshez lásd még Germuska (2000).

sokat. A Kádár-rendszer ipari elhárítása azonban teljesen más okból szerveződött meg. Kialakulása kezdetén nagy súlyt fektettek a sztálinizmusból örökölt „szabotázs-elhárítás” kérdésére, később pedig elsősorban az ipari területen tapasztalható gazdasági visszaélések, az iparban foglalkoztatott „ellenséges elemek” ellenőrzése és a külföldi hírszerző szervek „hírigényének” bemérése számított fontos feladatnak.

A III/II. csoportfőnökség, illetve elődei az összes jelentősebb ipari üzemről objektum dossziét állítottak fel. A külföldi kémek elhárítása és a belföldi „reakciós”, ellenséges elemek károkozásának („szabotázs”) megakadályozása, valamint permanens felügyeletük egyaránt az ipari elhárítás feladata volt. Jellemző, hogy az első feladatra mozgósították a legkevesebb erőt és eszközt, noha „kémelhárításon” a gyanútlan olvasó elsősorban a kémek elleni harcot értené. A mezőgazdaság területén is hasonlóan szervezték meg az elhárítási feladatokat. 1962 után a Rákosi-rendszerből örökölt „belső ellenség elleni harc” főbiája lassan múlni látszott, bár azt az ellentmondást, hogy az ipari elhárítók egyfajta „szuperfelügyeletként”⁸¹ az üzemek termelési, munkavédelmi, beruházási kérdéseibe is beleszólhattak, a korszak végéig nem sikerült feloldani.

1962 után az ipari és a mezőgazdasági elhárítást a III/II. csoportfőnökségen belül egyesítették. A bővülő külföldi kapcsolatok miatt új, egyre inkább kiemelt elhárítási területté vált a beutazó külföldi ipari szakemberek ellenőrzése, a belföldi titokvédelem és a külföldre utazó magyarok titokvédelmi elizgázítása. Utóbbit a hivatali kiküldetésbe utazók zöme nem kerülhette el, így elmondható, hogy a Kádár-rendszer kémelhárítása, a munkahelyekre bejáró „belügyes” tiszt figurája sokak előtt ismert volt. Az elhárító által a kiutazás előtt és a visszatérés után szervezett „beszélgetések” általában tippkutatási célokat is szolgáltak, sok esetben ennek ürügyén kezdték meg az érintettek be-szervezési célú tanulmányozását.

Az ipari elhárítás rendkívül nagy területet fedett le, és igen jelentős létszámot mozgósított. Érdekes egy példával is érzékeltetni, milyen objektumok preventív védelmét látta el a központi III/II-6-c alosztály (később III/II-8-c alosztály) 1962 és 1972 között:⁸²

1. Kohó- és Gépipari Minisztérium és vállalatai (Általános Géptervező Iroda, MOM, Gamma, Távközlési Kutató Intézet, Finommechanikai Vállalat, Mechanikai Laboratórium, Lámpagyár)

81 A kifejezést Germuska Pál ipari kémelhárítást feldolgozó tanulmányából kölcsönöztem.

82 ÁBTL 1.11.5. Fsz. 489/6, 1964. június 22. A III/II-6-c alosztály által biztosított objektumok.

2. Közlekedési és Postaügyi Minisztérium és a fennhatósága alá tartozó szervezetek (MÁV Vezérigazgatóság, budapesti MÁV-igazgatóság, MÁV Vasúttervező Intézet, Uvaterv, Posta Vezérigazgatóság, Posta Tervező Iroda, Központi Kábelüzem, Helyközi Távbeszélő Igazgatóság, Közlekedésépítő Vállalat)
3. Nehézipari Minisztérium és a fennhatósága alá tartozó szervezetek (Gyógyszeripari Tröszt, Vegyipari Tröszt, Központi Fizikai Kutatóintézet)
4. Minisztertanács Titkársága, Gazdasági Bizottsága, Honvédelmi Bizottsága
5. Országos Tervhivatal
6. Általános Épülettervező Vállalat
7. 22., 31. sz. Építőipari Vállalat
8. MTA Orvostudományi Intézet
9. Pénzügyminisztérium, Nemzetközi Pénzügyek Főosztály, Katonai Főosztály
10. Magyar Beruházási Bank 2. sz. fiók
11. Geofizikai Intézet
12. Központi Statisztikai Hivatal
13. Országos Fordító Iroda
14. Legfőbb Ügyészség
15. Legfelsőbb Bíróság
16. Igazságügyi Minisztérium Katonai Főosztálya

A források kutathatatlanok, illetve fellelhetetlenek, ezért csak valószínűsíthetjük, hogy a fontosabb vállalatok és a kémelhárítás összefonódását részletes szerződések szabályozták. Erre mindenképp szükség volt, hiszen olyan kiemelt üzemek esetében, mint például a Videoton, az elhárítás több tucatnyi embere vett részt a vállalat mindennapos ügyeiben. Gondoskodni kellett az szjt-tiszti státusok betöltéséről és a vállalaton belüli tippkutató és beszerző tevékenység biztosításáról. Germuska Pál a Technika Külkereskedelmi Vállalat (TKV) iratanyagának kutatása során meg is találta a vállalat és a katonai hírszerzés közti megállapodást, az iratot azonban nem másolhatta le. Okkal feltételezhető, hogy effajta megállapodásokat a III/II. csoportfőnökség is kötött a komolyabb külföldi kapcsolatokkal rendelkező vállalatokkal.⁸³

A kémelhárítás területén folytatott hálózati munkára és az szjt-tisztek eloszlására jó példa a vegyipar területe. A Taurus, a Chinoin, a Kőbányai Gyógyszergyár, az Egis és a Gyógyszerészeti Kutató Intézet középvezetői közül egy-egy személy került szjt-tiszti státusba (általában a személyzeti osztályon), ők összesen hat hálózati személyt tartottak. Ezeken a munkahelyeken a Nyugatra kiutazók titokvédelmi

83 Hadtörténelmi Levéltár (HL) KI TKV
Fa. 1/609/K. 0021/19/1978.

eligazítását az szt-tisztek végezték. A budapesti vegyiparban az állambiztonság 1987-ben a következő eszköztárral rendelkezett: hat szt-tiszt, 18 hálózat, 26 társadalmi kapcsolat, 68 hivatalos kapcsolat, három alkalmi operatív kapcsolat, két T-lakás.⁸⁴ Az adatokból is látszik, hogy az állambiztonság fő segítői nem a hálózati személyek, hanem a társadalmi és a hivatalos kapcsolatok voltak!

Ez a viszonylag nagy apparátus mindössze három ügyfeldolgozásban vett részt, ami annyit jelent, hogy három olyan esetet tudtak felmutatni, amelyben ellenséges hírszerző szerv jelenlétét vagy népgazdasági károkozás megtörténtét vélelmezni lehetett.⁸⁵

A III/II-7 osztály, amely 1979-ben a Pénzügyminisztérium, a bankok és a hatóságok (vízügy, KSH, Árhivatal stb.) elhárításáért felelt, ekkor 18 hivatásos tiszttel, ismeretlen számú szt-tiszttel, a külkereskedelemben pedig 1500 (!) operatív pozícióval rendelkezett. Utóbbi szám arra utal, hogy a külkereskedők majdnem mindegyike érintkezésbe került a kémelhárítással, igaz, elsősorban alkalmi, társadalmi és hivatalos kapcsolatként. Az „operatív pozíció” ugyanis nemcsak a beszervezett ügynökök, hanem az állambiztonsággal más módon együttműködők összességét is jelentette. A III/II-8 osztály (1983-tól idegenforgalmi elhárítás) 1983-ban 42 tisztet, 42 szt-tisztet és mintegy kétszáz hálózati személyt foglalkoztatott.⁸⁶ Emellett itt is ezres nagyságrendben használták a társadalmi, hivatalos és alkalmi kapcsolatok rendszerét. A III/III. csoportfőnökségtől eltérően a kémelhárítás ügynökeinek jelentős részét szt-tisztek tartották. A turizmus ellenőrzése a későbbiekben még növekedett is: 1988-ban már 120 nyílt állományú, 130 szt-tiszt, 871 hálózat, 1018 hálózaton kívüli kapcsolat dolgozott ezen a területen (igaz, ebben már a megyék állambiztonsági szerveinek adatai is benne foglaltatnak).⁸⁷

A hetvenes évektől megjelenő, nyugati tőkével is alapított vegyes vállalatok és külföldi tőkebefektetések ellenőrzése szintén a kémelhárítás kompetenciájába tartozott. A III/II. a keletnémet titkosszolgálatlaltal, a Stasival közösen dolgozta fel a Magyarországon működő Hoechst, BASF, Siemens, Voest Alpine, Shell, Dow Chemical és Pioneer cég alkalmazottait.⁸⁸

Külön kémelhárítási feladatot jelentett a külföldi magyar beruházások biztosítása, ahol azonban a kémelhárítás, a hírszerzés és az imperializmus elleni

84 ÁBTL 1.11.1. 45. d. 12–42. BRFK. 1987. évi jelentés a vegyipari vonalon végzett kémelhárító munkáról.

85 Uo.

86 BStU MfS HA XVIII 8904. Beratung mit III/II-7. 17.VIII.1979, 6-9.VII.1981, 1985 (közelebbi dátum nélkül).

87 ÁBTL 1.11.1. 27. d. 45-13/5/88. Miniszterhelyettesi értekezletek.

88 BStU MfS BdL. Dok. 1856. (dátum nélkül).

harc alig választható el egymástól. Magyarország külföldi aktivitása a hetvenes évektől vált jelentőssé, elsősorban a Közel-Keleten. A Kádár-rendszer Líbiával és Szíriával igen szoros „baráti” kapcsolatokat ápolt, ezekben az országokban több ezer magyar munkás dolgozott. Kiemelkedő volt a Líbiával 1980-ban kötött államközi megállapodás, amely szerint a magyar fél 50 százalékos tulajdonrészrel vállalatot alapított líbiai katonai létesítmények (repülőtér, repülőbunkerek, vezetési pontok, katonai raktárak és lakások) felépítésére. A vállalkozásban évente átlagosan négyezer fő dolgozott, a tervezett árbevétel 1981-ben 149 millió USD, 1982-től átlag 210 millió USD lett volna. Emellett a magyar fél 297 millió USD értékben teljes rádió-felderítő és -zavaró berendezéseket is exportált Líbiába.⁸⁹

Fontos kémelhárítási feladat volt a hadiipari objektumok védelme (ez ugyanis nem a katonai elhárításhoz tartozott). 1968-ra a Honvédelmi Bizottság határozata alapján befejeződött a „zárt üzemek”, illetve üzemrészek rendszerének létrehozása. A vállalatok hadiipari termelést folytató részlegeire különleges rendszabályok vonatkoztak. Az itt dolgozókat szigorú átvilágításnak vetették alá, nyugati útjaikat korlátozták, illetve teljesen megtiltották, a vállalaton belüli kinevezéseket előzetes BM-engedélyhez kötötték.⁹⁰

Petresevicz András III/II. csoportfőnök-helyettes miniszterhelyettesi értekezlet elé terjesztett 1983-as jelentése szerint ezen a területen nem a magyar technológia ellopásának megakadályozása, hanem a magyarok által ellopott vagy az embargó megkerülésével megszerzett technológiák rejtése jelentette a feladatot. Ebből a szempontból tehát a hadiiparban nem kémelhárításról, hanem a saját kémek munkájának védelméről beszélhetünk. Az országban 25 titkosított működésű vállalat végzett kiemelt hadiipari tevékenységet. Ezek 1982-ben 11 milliárd 766 millió forint értékű terméket állítottak elő, ebből 5,9 milliárdnyit rubel alapú, 2,4 milliárdnyit pedig valuta alapú elszámolás keretében exportáltak. A termékek 60 százalékának volt elektronikai vonzata.

89 A kérdéshez lásd Germuska (2008).

90 A hadiiparról egyetlen feldolgozás jelent meg: Csobay (1988).

91 Tüzérségi löszert gyártott még a hatvanas évek végén a Jászberényi Hűtőgépgyár, az Ipari Szerelvény és Gépgyár (Budakeszi), az Ipari Műszergyár (Iklad) és az egri Finomszerelvénygyár.

92 ÁBTL 1.11.1. 21. d. 239. A felsorolásból több üzem is hiányzik. A jelentősebbek: Gödöllői Gépgyár, Magyar Vagon és Gépgyár Győr, Ikarus Székesfehérvár (harcijármű-gyártás és javítás).

93 Uo. 228. A Reagan-adminisztrációról lásd még Dobson (2005).

5. táblázat: Titkossá minősített, kémelhárítási célobjektumnak számító hadiipari vállalatok termelése 1982-ben

Vállalat	1982. évi bruttó termelés (millió forint)	Hadiipari részesedés (%)
Általános Géptervező Iroda	0,15	25,00
Bakony Fém és Elektromoskészülék Művek	1411,00	21,70
Chinoi nagy-tétényi gyáregysége	400,00	2,00
Danuvia (repülőgépgyártás)	872,00	19,00
Diósgyőri Gépgyár (tüzérségi és légvédelmi lövegek)	3850,00	36,00
Észak-Magyarországi Vegyiművek	2550,00	2,40
Fegyver- és Gázkészülékgyár (FÉG), Budapest	1857,00	49,00
Finommechanikai Vállalat (híradástechnika)	2671,00	88,00
Gamma Művek (híradástechnika)	977,00	25,50
Hajdúsági Iparművek (tüzérségi lőszer), Téglás	600,00	2,10
Híradástechnikai Vállalat	795,00	60,20
Industrialexport (komplett gyárberendezéseket tervező, exportáló és Fővállalkozó Vállalat)	1744,00	0,50
Ipari Műszergyár	580,00	1,00
Ipari Szerelvény- és Gépgyár (tüzérségi lőszer) ⁹¹	600,00	3,00
Labor Műszeripari Művek esztergomi 3. sz. gyára	1820,00	46,00
Magyar Optikai Művek	2586,00	16,20
Mátravidéki Féművek (gyalogági lőszergyár), Sirok	1676,00	18,20
Mechanikai Laboratórium Híradástechnikai Kísérleti Vállalat	1200,00	79,70
Mechanikai Művek (tüzérségi lőszer), Törökbálint	1631,00	10,30
Mecseki Ércbányászati Vállalat	660 tonna	100,00
Nitrokémiai Ipartelepek (robbanóanyag)	5800,00	2,10
Pestvidéki Gépgyár (repülőgépjavítás)	879,00	49,60
Távközlési Kutató Intézet	548,00	36,60
Telefongyár	1867,00	11,40
Videoton	10300,00	23,60

Amennyiben felderíthető volt, zárójelben megadtam a vállalat haditechnikai gyártási profilját.⁹²

Az elektronikai forradalom idején a Minisztertanács 3428/1981. sz. határozatában hagyta jóvá az e területre vonatkozó fejlesztési programot. Erre azért is szükség volt, mivel korabeli megfogalmazás szerint az USA „a Reagan-adminisztráció agresszív, zsaroló külpolitikája eredményeként”⁹³ az embargó-

politika bevezetésével súlyos veszteségeket okozott a keleti blokk országainak. „Az USA budapesti nagykövetsége, amerikai kereskedelmi hivatalok és nagyvállalatok képviselői több esetben kísérelték meg a VIDEOTON által felhasznált amerikai eredetű elektronikai cikkek típusait és szállítóit megismerni. Ugyanakkor felelőtlenség miatt több esetben szivárogtak ki olyan adatok, amelyekből a nyugati partnerek megállapíthatták, hogy a VIDEOTON embargó-korlátozás alá eső cikkeket szerez be és épít be saját termékeibe. (Pl. »Intel-8080« mikroprocesszor, »Delta-400« memória-bevizsgáló részegység.) Ennek alapján korlátozták a legális kereskedelmi forgalmat és a vállalatot a COCOM⁹⁴ tilalmi listájára helyezték.”⁹⁵ Tilalmi listára került a hadiipari termelést folytató Diósgyőri Gépgyár is.

A magyar szervek a játszmas és egyéb ügyekből visszanyert adatok alapján 1983-ban arra következtettek, hogy a NATO ismeretei elég pontosak a magyar elektronikai ipar, ezen belül a Videoton helyzetéről. A kémelhárítás viszonylag nagy súlyt helyezett erre a területre, mivel ekkor öt játszmas ügyet folytattak az elektronika területén („Tintás”, „Bridge”, „Joker”, „Értékes”, „Lénárd”). Elektronikai ügyekben hazai bázison kétszáz hálózati személyt, 44 sz-tisztet, 183 hivatalos kapcsolatot és 148 társadalmi kapcsolatot foglalkoztattak – azaz közel hatszáz főt!

Katonai területen a kémelhárítás eredményei nehezen becsülhetők fel. Egy 1980-ban készült értékelés szerint⁹⁶ az ellenséges speciális szolgálatoktól visszanyert anyagok alapján feltételezhető volt, hogy a NATO pontos ismeretek-

94 A Cocom (Coordinating Committee for Multilateral Export Controls) tizenhét tagországot egyesítő érdekvédelmi szervezet volt a szocialista országokba irányuló fegyverzet- és technológiai export megakadályozására. 1994. március 31-én megszűnt. A Cocom-listához lásd Bertsch (1988); Bertsch–Cupitt–Elliott–Gower (1994).

95 ÁBTLL 1.11.1. 21. d. 229.

96 ÁBTLL 1.11.1. 19. d. 98–108. Jelentés az ellenséges speciális szolgálatok által ténylegesen megszerzett adatokról, 1981. szeptember 4.

97 Uo.

kel rendelkezik a Magyar Néphadsereg létszámáról, szervezeti felépítéséről, fegyverzetéről és területi elhelyezkedéséről. A NATO hírszerzését segíthette, hogy 1975–80 között 2514 sorköteles disszidált, általuk az objektumok 57 százalékáról juthatott ki információ. A műholdas felvételeknek köszönhetően ebben az időben a NATO már minden felülről látható objektumot, illetve harc eszközt azonosítani tudott, a titkolozási mánia tehát többnyire teljesen értelmetlen volt. Figyelemre méltó viszont, hogy a katonai elhárítás 1975–80 között egyetlen nyugati hírszerző beépülését sem állapította meg a néphad-

seregben. A legagresszívanban az USA külképviselete folytatott vizuális hírszerzést, egy alkalommal emiatt figyelmeztető fegyverhasználatra is sor került. A néphadsereg részletes hadműveleti terveiről és a fejlesztés közép-, valamint hosszú távú céljairól azonban, úgy tűnt, a NATO nem szerzett tudomást.⁹⁷

6. táblázat: Fontosabb együttműködések a magyar kémelhárítással, 1975–87⁹⁸

Ügy neve	Ügy tartalma	Együttműködő ország
„Wein”	Hohmann József	NDK
„Pfeil”	Veszélyes USA-hírszerző letartóztatása	NDK
„Bär”	Baumann, Schumann és Hering nevű BND-ügynökök NDK-ban történt elítélése	NDK
„Sakál”	Ismeretlen BND-ügynök elleni nyomozás	NDK
„Üveges”	USA katonai hírszerző feldolgozása	NDK
„Schädling”	NDK-állampolgár kémadatokkal kereste fel a budapesti NSZK-követséget, többévi börtönbüntetést kapott	NDK
„Cousine”	USA-hírszerző leleplezése és letartóztatása	NDK
„Blatt”, „Tanne”, „Sirene”, „Kreis”, „Schädling II”	NDK-állampolgárok kémkedésre ajánlkozása (?) a budapesti NSZK-követségen és kiutazási kísérlet Magyarországon keresztül	NDK
„Kapitány I-II”	James Grant USA-állampolgár, a bécsi Hewlett-Packard-képviselet elleni több éven át zajló feldolgozási munka kémgyanú miatt	NDK–SZU
„Dollár”	Michael Wolff NSZK-állampolgár feltételezett CIA-kapcsolat	
„Alfa”	?	Lengyelország
„Róka”, „Német”	?	Csehszlovákia
„Árulók”	?	Lengyelország és NDK

A BM 1985-ös értékelése szerint a NATO-országok titkosszolgálatainak fő tevékenysége a népgazdaság katonai kutatást, fejlesztést és termelést végző

98 BStU Mfs ZAIG 5466. Hinweise für Gespräche mit dem Minister des Inneren der UVR und zur Zusammenarbeit

der Mfs und MdI der UVR. Beratung 11-12.11.1981 in Budapest; valamint Mfs HA XVIII 15984. 3.

területe volt. Aktív felderítést leginkább az USA és az NSZK felderítő szervei folytattak. Hírigényük elsősorban a hadiipari üzemek normális és mozgósítás esetén fennálló termelési kapacitásaira, a katonai fejlesztésekre, beruházásokra, a Paksi Atomerőmű védelmi rendszerére, valamint a katonai hírközlő és védelmi rendszerekre, a lézertechnikai fejlesztésekre, buborékmemóriák kutatására irányult, a titkosított vállalatok mellett az MTA Központi Fizikai Kutató Intézetére. A kémkedés elsősorban vizuális felderítéssel, a vállalatokhoz nyugati folyóiratok, piackutató intézetek stb. által „tömegesen” eljuttatott, „számítógépes feldolgozásra is alkalmas kérdőívek” segítségével, valamint a Nyugatra kiutazók és disszidensek szisztematikus kikérdezésével történt.⁹⁹

A kémelhárítás homályba burkolózó területe a különféle szocialista társzervekkel való együttműködés. Ennek eredményeiről alig van információ – külföldiek magyarországi letartóztatására és kiadatására csak a legritkább esetekben került sor. Az egyetlen ügy, amelyre szakirodalmi adatot lehet találni, Greville Maynard Wynne brit állampolgár 1962. évi kiadatása a KGB-nek. Wynne brit hírszerző volt, és a brit, illetve az USA hírszerzésének dolgozó Oleg Penkovszkij hírszerző ezredes (GRU: Glavnoje Razvegyivatyelnoje Upravlenyije – orosz katonai hírszerzés) összekötőjeként működött. Penkovszkij lebukása után őt nyolc évre ítélték, de 1964-ben a britek kicserélték egy lebukott szovjet hírszerzőre. A keletnémet titkosszolgálat megmaradt irataiból tudjuk, milyen ügyekben vettek részt a magyar szervek a hetvenes évek végén (lásd a 6. táblázatot).

KÉMELHÁRÍTÁS ÉS GAZDASÁGI KÁROKOZÁS

A kémelhárítás sok esetben a normális rendőri feladatok átfedésével járt. Ipari kártevés, pazarló gazdálkodás, államtitoksértés, rombolás, hazaárulás, kémkedés, közveszély okozás esetében a III/II. csoportfőnökség, egyéb esetekben

99 HL Honvédelmi Bizottság iratai (BMsorozat) 6. d. 217. ő. e. 1-a/1135/85. Jelentés a Honvédelmi Bizottsághoz a haditermelés felderítésére irányuló ellenséges titkosszolgálati tevékenység tapasztalatairól. A dokumentum átengedéséért Germuska Pálnak mondok köszönetet.

100 OSA 357-2-1 5. d. 34. sz. utasítás a népgazdaság védelméről, 1976.

a II/I. csoportfőnökség járt el.¹⁰⁰ Ebből következett, hogy a III/II. csoportfőnökség számos köztörvényes jellegű feladatot is ellátott, aminek azonban politikai szint kölcsönzött az a tény, hogy a közveszélyt okozó, kártevő, pazarló, sikkasztó tevékenység egyúttal ellenséges meggyőződés motiválta államellenes cselekedetnek is minősült. A Honvédelmi Bizottság 1970-es jelentése elrettentő példaként említette a

győri Magyar Vagon- és Gépgyár üzletkötője, dr. Fábry Sándor ügyét, aki jogosulatlan külkereskedelmi tevékenység, deviza- és vámbűntett, valamint államtitoksértés elkövetéséért jogerősen öt és fél éves börtönbüntetést kapott, mivel az osztrák Groh und Sohn kereskedelmi ügynökség cégvezetőjétől üzletkötősei után 1,5 százalékos jutalékot fogadott el.¹⁰¹

A gazdasági károkozás azért is számított politikai cselekménynek, mert az elhárítás abból indult ki, hogy a Nyugat a szocialista országok gazdaságait tervszerűen függő helyzetbe kívánja hozni. Az ortodox szemléletű elhárítók ezért minden nyugati befektetés mögött politikai motivációt és vesztegetési kísérleteket sejtettek. Ennek ellenére állíthatjuk, hogy magyar elhárítás jóval kevésbé volt merev, mint a többi szocialista országé, a politikailag kívánatosnak minősített külföldi tőkebefektetések rohamos elterjedése pedig tarthatatlanná tette a permanens gyanakvást.

Földesi Jenő miniszterhelyettes, akkori főcsoportfőnök 1983-as referátuma szerint 1978–83 között mintegy ötven beszervezést vagy beszerzési kísérletet regisztráltak.¹⁰² Az esetek leginkább külföldön és harmadik országban, USA és brit vonalon történtek; egyszer fordult elő, hogy Magyarországon, a külképviselet objektumában hajtották végre a beszervezést. Ezekből az ügyekből a kérdéses időszakban összesen tizet „realizáltak”.

Földesi az 1980–83 között realizált három nagyobb szabású ügyként a később tárgyalandó „Cipó” és „Bokréta” nyomozások mellett a „B-80” fedőnevéű ügyet említette: „Csima Ferenc magyar állampolgár, a Fórum Szálló volt műszaki igazgatója az osztrák gazdasági hitelkonstrukció keretében szállodaépítés kivitelezésére kiírt versenytárgyalásokat egyéni haszonszerzésre használta fel. Nagy összegű jutalékot kapott azért, hogy a Fórum Szálló építésére az Osztrák Universale–Porr-Bau konzern nyert megbízást. [...] Az elmúlt 5 évben büntető eljárással 15 kém- és titoksértési ügyet realizáltunk, valameny nyiben jogerős ítélet született. Örvendetes jelenség, hogy ezek közül 7 olyan ügy volt, amelyben rendőr-főkapitánysági kémelhárító szervek folytattak feldolgozást az illetékes központi osztályok szakirányításával, illetve amelynek feldolgozásában tevékenyen részt vettek.”¹⁰³

Egy 1985-ös, Rédei Miklós kémelhárítási csoportfőnök által készített átfogó jelentés az 1983–85 között realizált nem igazi kémkedési (mert megvesztegetéses és károkozásos) ügyek közül a következőket sorolta fel: „Frigyes”, „Csalók”, „Bicskei”, „Íródeák”,

101 MOL XIX-A-2-gg-A 332. d. 446/1970, 3. A belügyminiszter jelentése a hadiipar biztonsági helyzetéről, 1970. december 3.

102 MOL XIX-B-1-x 10-38/8/1983, 60–62.

103 Uo. 51.

„Hubertus”, „Sashegyi”, „Festékes”, „Csövesek”. Sajnos ezek közül csak a „Csövesek”-ügyben deríthető ki a megalapozatlan eljárás pontos tárgya: egy klasszikus koncepciós „szabotázs” (lásd a következő fejezetet). Az 1989-ben és később történt iratmegsemmisítések sajnálatos módon igen nagy mértékben érintették a kémelhárítás dossziéit: szűrőpróbaszerű vizsgálódásaimban egyetlen említett „kémügy” dossziéját sem sikerült fellelnem, csak közvetett jelentések utaltak rájuk.

Az idézett jelentés megjegyzi, hogy az „Ipartervnel, valamint a Konjunktúra- és Piackutató Intézetnél dolgozik néhány prominens ellenzéki személy”, de nincs befolyásuk, és az ellenőrzésük megoldott. A jelentés több károkozós ügyet is felsorolt, amelyben népgazdasági hátrányra utaló jelek vannak: „Árulók”, „Róka”, „Alfa”, „Színes”, „Fehérvári”, „Támadó”, „Dunántúli”, „Beszerző”. Rédei vezérőrnagy jelentésében eredménynek könyvelte el, hogy „a számításba jöhető elkövetők körét több ezer főről néhány személyre szűkítettük le” – az elkövetőket azonban e néhány személy között nem sikerült megtalálni. A jelentés megállapította, hogy továbbra is kevés a működő kém-

ügynökre vonatkozó jelzés.¹⁰⁴ Mindez arra utal, hogy az eljárások jelentős része mondvacsinált, vagy valójában köztörvényes ügyben indult.

A kémelhárítás jelentős mennyiségben dolgozott fel gazdasági korrupciós – elvileg az ORFK kompetenciájába tartozó – ügyeket. Nehezen állapítható meg, mikor volt szó tényleges korrupcióról, és mikor a „fellazítás” elleni gazdasági harcról. A nyolcvanas évek nevezetes ügye volt a „Cipó” fedőnevű bizalmas nyomozás a Werner és Pfeleiderer cég ellen, amely 1980-ban húsz sütőipari funkcionáriust vesztegetett meg annak érdekében, hogy az ő berendezéseiket vásárolják meg, holott a gépeket állítólag szocialista forrásból is be lehetett volna szerezni.¹⁰⁵ A „Bokréta” fedőnevű bizalmas nyomozás a vegyiparban tárt fel 220–240 millió forintos szándékos károkozást.¹⁰⁶ Russai

104 Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium 10-52/16/1985. Jelentés a 10/1983 BM Utasítás és a 8/1983, valamint a 9/1983 BMH-intézkedés végrehajtásának tapasztalatairól, Budapest, 1985. szeptember 26.

105 Erről Földesi jelentése is megemlékezik: „Pötscher Alois, a Werner und Pfeleiderer osztrák cég képviselője és Szamosi Miklós magyar állampolgár, mint az üzleti tevékenységbe bevont felhajtó a magyar sütőipari rekonstrukció során súlyos népgazdasági kárt okozó széles körű vesztegetéseket követtek el a magyar sütőipari vállalkozások területén.” (MOL XIX-B-1-x 10-38/8/1983.)

106 BStU MfS HA XVIII 8904. 56–59. Földesi jelentése szerint a „Bokréta” fn. ügyben dr. Horváth Richárd magyar származású svájci állampolgár, az Industrial Chemicals igazgatója több ma-

István dr. és Heinrich Korzil ügye egészen a legfelső vezetésig gyűrűzött, mivel Russai a Mineralimpex vezérigazgatója volt. Az állambiztonság értékelése szerint: „polgári családból származott. Származását és 1945 előtti tevékenységét eltitkolta [nem csinált semmi különöset]. 1955-től az 1970-es évekig a Külkereskedelmi Minisztérium főosztályvezetője volt. Ezután a Mineralimpex külkereskedelmi vállalat vezérigazgatójává nevezték ki. Mint vezérigazgató 1984-es nyugdíjazásáig töltötte be ezt a posztot.” Ezalatt korrupciós jövedelméből négy svájci és hat osztrák bankban bankbetéteket és letéteket halmozott fel, utóbbit aranypénz és aranytömbök formájában. A vizsgálat során összesen 12 millió dollárt sikerült visszaszerezni.¹⁰⁷

„CSÖVESEK”

A sztálinista szabotázs szemlélet egyes megyei III/II. kirendeltségeknél egészen a rendszerváltásig töretlen maradt. Példa rá a Pollok László elleni eljárás, melynek operatív dossziéját ugyan megsemmisítették, de az események a NOIJ-ból, valamint a kémelhárítás összefoglaló jelentéseiből és az érintettekkel készített interjúkból rekonstruálhatók.¹⁰⁸ Pollok az Országos Kőolaj és Gázipari Tröszt (OKGT) importosztályának vezetőjeként a Szovjetunió és Magyarország között épülő Testvériség földgázvezeték építésének egyik felelőse volt, és az osztrák Warimpex céggel folytatott tárgyalásokat. Ekko-riban ugyanis felmerült az a lehetőség, hogy az ország egyoldalú energiafüggettségének megszüntetése érdekében összeköttetést teremtenek a nyugat-európai Trans-Alpok-Gaspipeline földgázvezeték-rendszer és a Testvériség földgázvezeték között. Az osztrákok bevonására azért volt szükség, mert a siófoki kőolajvezeték-építő vállalat nem tudott megfelelő csőidomokat gyártani. Ezt ismeretlen személyek kétségbe vonták, és az osztrák céggel felvett kapcsolatot a népgazdaság elleni károkozási kísérletnek tekintették.¹⁰⁹ A vád abszurditását érzékelteti, hogy a Warimpex a beruházás lebonyolításához egy osztrák–magyar konzorciumot hozott létre, és 14 milliárd

magyar állampolgár korrumpálása és vesztegetése útján elérte, hogy a cége által forgalmazott vegyipari termékek számos magyar vállalatnál monopolhelyzetbe kerülhessenek. Lásd MOL XIX-B-1-x 10-38/8/1983.

107 BStU MfS HA XVIII 15984. 3. 226.

108 Pollok Lászlóval 2004–06 között több alkalommal is készítettem interjút.

109 „[...] Illetékes szakemberek határozottan állítják, hogy a siófoki kőolajvezeték-építő vállalat csőhajlító üzemében a szükséges idomok részben megvannak, a hiányzó részt pedig ebben az üzemben le tudnák gyártani.” (ÁBTL Napi Operatív Információs Jelentés [NOIJ] Somogy-2, 1981. II. 9.)

schilling hitelt is felajánlott. Arról tehát szó sem lehetett, hogy a beruházás a magyar gazdaság „háta mögött” valósult volna meg. A Somogy megyei állambiztonsági szerv mégis kapva kapott az alkalmon, mivel Pollokot a nyugati cégekkel szorgalmazott kapcsolatai miatt már 1974-ben ellenőrzés alatt tartotta (Franz Saager osztrák olajipari üzletemberrel kapcsolatban, akire „Olajos” fedőnéven 33-Sz-8347 alatt külön dossziét¹¹⁰ is nyitott), 1976 óta kémgyanú miatt külön nyilvántartásban szerepeltette.¹¹¹ Az OKGT belügyi összekötője, Kalmár László százados 1979-ben megkísérelte Pollok beszervezését, sikertelenül. A kudarc nyilván hozzájárult ahhoz, hogy „terhelő” információkat kezdtek rá gyűjteni.

1981. február 9-én a Somogy megyei szerv (Mátyás László ezredes, a főkapitány állambiztonsági helyettese és Csonka Ferenc őrnagy, értékelő tiszt) értesítette a BRFK és a III/II-6-d alosztály illetékeseit. Az 1982. február 24-i Somogy megyei NOIJ-ból már kiderül, hogy a magyar fél az egész építkezést osztrák bankokkal finanszíroztatja, és mind a kivitelezők, mind a fővállalkozó osztrák, illetve német. Bár a NOIJ szerkesztői is beismerték, hogy „a megállapodások jelenlegi állásából úgy tűnik, hogy népgazdasági szempontból előnyös lenne”, Csonka és Mátyás minden magyarázat nélkül azzal folytatta, hogy „Pollok László előéletének ismerete alapján feltételezhető, hogy kapott jogkörével visszaélve a népgazdaságunknak károkat okozna”. Ezzel csak arra célozhattak, hogy az 1924-es születésű Pollokot 1956 után munkástanácstag-ságáért két év egy hónap börtönbüntetésre ítélték.¹¹² Mindehhez a lengyel állambiztonság is szolgáltatott adatokat, szerintük ő „hírszerző vagy elhárító szerv ügynökének nem tisztázott kapcsolata” volt.¹¹³ Pollokot azzal gyanúsították, hogy Szomorú Gyula igazgatóhelyetttel együtt titkos üzleti adatokat adott át a Warimpexnek, amelyeket felhasználva a cég sikerrel pályázott a gázvezeték magyarországi szakaszának megépítésére. A gyanú alátámasztására egy

Polloknak írt levél szolgált, amely arra utalt, hogy az osztrákoknak átadott adatok ismertté váltak.¹¹⁴

A gépezet végül 1982-ban indult be. „Csövesek” fedőnévvel elrendelték a bizalmas nyomozás megindítását, Pollok a „Pogány”, osztrák partnere, Franz Jurkovich¹¹⁵ a „Sógor” fedőnevet kapta. 1982. március 15-én az ügyről Horváth István minisztert és Földesi Jenő

110 Jelenlegi jelzete ÁBTL O-16218.

111 Dossziészámja F-9727 volt, a dosszié az ÁBTL-ben nem lelhető fel.

112 ÁBTL V-141789/1-2, V-142342.

113 ÁBTL NOIJ III/II-26, 1982. február 5. 3.

114 ÁBTL NOIJ III/II-49-54/5, 1982. március 15. 4.

115 Jurkovich korábban a budapesti Novotel és Penta Hotel létesítésének egyik fő elősegítője volt.

államtitkárt is tájékoztatták.¹¹⁶ Azt a gyanút, hogy a Warimpex cég Pollok információi miatt csökkentette közel egymilliárd schillinggel (!) az árajánlatát, nem sikerült igazolni. Egyébként is a cég ezzel az öt pályázóból csak a második helyre került. Mivel valós vádak nem léteztek, 1983. április 26-án a BRFK „munkahelyi telefonálás” címen indított ellene eljárást. Ehhez formailag a főnökének címzett névtelen levél adta az alapot, amelyben azzal vádolták Pollokat, hogy magáncélú telefonálásaival a csalás büntetettét követi el.

Május 5-én előállították, 26-án a vizsgálatot lezárták. A bíróság „folytatólagosan elkövetett csalás” büntette miatt háromhavi felfüggesztett börtönbüntetésre ítélte, és a „szerv” „egyben az OKGT vezérigazgatójának szignalizált”, ami dr. Hári Károly alezredes, a III/II-9 osztályvezetője megfogalmazásában annyit jelentett, hogy „a III/II-6 osztály intézkedett nevezett kiszorítására az olajipar területéről, Jurkovichot pedig kitiltották Magyarországról”.¹¹⁷

A „FELLAZÍTÁSI POLITIKA” ÉS A KÉMELHÁRÍTÁS

A III/II. csoportfőnökség leginkább jellemző tevékenysége a „fellazítás” elleni harc volt. Ebben természetesen szorosán együtt kellett működnie a belső elhárítással és a hírszerzéssel is, a három csoportfőnökség munkája ezen a területen elválaszthatatlan egymástól.

A sztálinizmus lecsengése és a Nyugat nyitási politikája után a szocialista tábor fő fóbiája a „fellazítási politika” lett, azaz a nyitási és megbékélési kísérleteket és a nyugati „nyílt társadalom” filmekben vagy propagandaanyagokon megjelenő reklámját a Varsói Szerződés tagállamai tudatos titkosszolgálati agresszióként értékelték. Ugyanígy értékelték minden nyugati kulturális kapcsolatfelvételt is: a BM szemében minden nyugati intézmény, amely kulturális, gazdasági vagy földrajzi okokból a keleti blokk országaival foglalkozott, a külföldi titkosszolgálatok bújtatott eszközének tűnt. A fellazítási politika először 1965-ben került a PB napirendjére, majd 1966. április 26-án külön PB-határozat is született róla. Az MSZMP vezetői ekkoriban még úgy vélték, hogy a „leninizmus nemzetközi előretörése” megfelelő lehetőségeket ad a fellazítási politikával szembeni harcra. 1970. július 6-án a PB ismét határozatot hozott, amelyben immár az imperialista fellazító politika elleni nemzetközi együttműködést is felvetette. Az utolsó PB-határozat 1983. október 11-én született: ebben már a határon túli magyarok és a független békemozgalmak is a fellazítási politika eszközeiként jelentek meg. Az MSZMP vezető testü-

116 ÁBTL NOIJ III/II-49-54/5, 1982. március 15. 4.

117 ÁBTL NOIJ III/II-106, 1983. május 31.

szélyes jelének az „egységes ellenzék” létrehozására irányuló (valójában azonban ebben a formájában nem létező) kísérleteket értékelték.

A BM 1978-as, a „belső ellenzék” és az imperialista hatalmak állítólagos összefonódását tárgyaló jelentése az USA-ban 82, az NSZK-ban 14 Magyarország ellen tevékenykedő fellazítási központot regisztrált.¹¹⁸ Német relációban a Szabad Európa Rádió mellett ide tartozott például a müncheni Südost-europäisches Institut, a müncheni Magyar Intézet, a Heinrich Heine Alapítvány és más szervezetek.

A külföldi diplomáciai képviseleteket, amelyek látogatottsága rohamosan (1964-ben az előző évhez képest például 40 százalékkal) nőtt, a fellazítási politika előretolt helyőrségeinek tekintették. (Abban az évben összesen 368 ezren jártak valamilyen nyugati követségen.) Annak érdekében, hogy a vízumért folyamodókat kivonják a követségek „káros” hatása alól, az IBUSZ Budapesten vízumirodát hozott létre, ezzel a látogatók számát az év folyamán 25 ezer fővel sikerült csökkenteni. A BM 1965-től fokozott energiát fordított arra, hogy a nyugati kultúrintézetekbe és követségi könyvtárakba látogató személyek számát csökkentse. 1966-ban már csak 270 ezer látogató volt, és ezzel 30 százalékos csökkenést regisztráltak.¹¹⁹ 1970-ben már csak 200 ezren, 1972-ben 220 ezren kerestek fel nyugati követségeket, annak ellenére, hogy a nyugati utazások száma jelentősen növekedett. A III. Főcsoportfőnökség 1970. évi jelentése szerint „Bizonyos vonatkozásokban eredményes volt a tőkés országok budapesti diplomáciai képviseletei mellett működő kultúrszervek fellazító propagandatevékenységének akadályozása. Operatív módszerekkel elértük,¹²⁰ hogy a Brit Nagykövetség látogatottság hiányában megszüntette korábban »népszerű« nyilvános filmelőadásait. A zavaró akciók hatására a különböző kultúrintézmények látogatottsága – a francia és az olasz nyelvtanfolyamok kivételével – 1970 végére mintegy 15%-kal csökkent.”¹²¹

118 ÁBTL 1.11.1. 45. d. 10. Geréb Sándor jelentése az imperialista hatalmak és speciális szerveiknek a „belső ellenzék” kialakítására irányuló törekvéseiről.

119 ÁBTL 1.11.5. 65-47/1967.

120 Az állambiztonság a követségi rendezvények megzavarására ügynökeivel tüszentőport szórattott szét a filmvetítések alatt.

121 MOL XIX-B-1-ai 453/71, 13. BM III. FCSF 1970. évi jelentése.

Az állambiztonság azonban ezt is sokallta. Az 1970-es csoportfőnöki értekezlet határozata szerint „*még több és bátrabb bomlasztó, zavaró akcióra van szükség az állambiztonsági szervek részéről, hogy korlátozzuk a nyugati követségek nemkívánatos tevékenységét.* Figyelemmel kell lenni arra, hogy intézkedéseinkkel nem zavarhatjuk a két ország közötti kapcsolatot.

Egyes olyan személyek esetében, akik maszek alapon rendszeresen bejár-
nak, mint pl. néhány író, újságíró, fiatal művész stb., hozzuk tudomásukra
nyíltan, hogy tudomással bírunk a nyugati követséggel való kapcsolatukról.
Ilyen esetekben azonban nagyon differenciáltan kell eljárni. [...] Szükséges úgy is
zavarnunk a nyugati követségek társadalmi kapcsolatainak kiépítését, hogy *fél-
revezető információkat juttatunk el hozzájuk*, pl. a bejárók egy része a rendőrség
embere (ebben van is igazság). Hálózati személyeket feladattal irányítsunk a
követési bejárásra. Változatlanul folytassuk a jól kiválasztott önkéntes KISZ
brigádokkal együttműködve szervezett zavarkeltő akciókat. Esetenként lum-
pen elemeket is irányítsunk rendezvényeikre.”¹²²

Az 1973-as „fellazítási politika” tárgyú csoportfőnöki előterjesztés korho-
lóan jegyezte meg, hogy „a magyar állampolgárok egy része minden kritika
nélkül hajlandó a kapcsolattartásra és ennek mélyítésére. A főbb kapitalista
országok budapesti követségei kb. 1500 fős társadalmi kapcsolattal rendelke-
znek. [...] A kapcsolati körök alakulásánál is megmutatkozik a feladatmegosz-
lás. Az NSZK képviselői kapcsolati körét nagyrészt az újságírók és a műsza-
kiai teszik ki. Egyes NSZK diplomaták szerint sajtókapcsolataik »olyan jók,
hogy szinte alig javíthatók«.”¹²³

A követségek elleni aktív fellépések még a helsinki záróokmány aláírása
után is folytatódtak. 1977-ben a „Sziget”-akcióval és a „Fellegvár” fedőnevű
objektum elleni intézkedésekkel „gátolták a kapitalista külképviseletek ideo-
lógiai diverziós munkáját, propagandaanyagok terjesztését”.¹²⁴ Csak sejthet-
jük, hogy ezek mögött az intézkedések
mögött a postaforgalom törvénytelen
korlátozása, a látogatók megfélemlíté-
se és az említett „objektumokban” el-
követett zavarkeltések álltak. A posta-
forgalomból 1966–72 között 54 ezer
kimenő és háromezer bejövő levelet
vontak ki.¹²⁵ Az NSZK elleni hírszer-
zést és kémelhárítást tárgyaló jelentés
még 1978-ban is azzal büszkélkedett,
hogy a *Tények és adatok az NSZK-ról* cí-
mű propagandakiadványból több ezret
vontak ki a postaforgalomból.¹²⁶ Pro-
pagandakiadványok konspirált kivoná-
sára még 1981-ben is sor került.¹²⁷

122 ÁBTL 1.11.1. 15. d. 2–3. 1970. június
2-i csoportfőnöki értekezlet.

123 ÁBTL 1.11.1. 15. d. 45-13-7/73, 10–11.
Jelentés az imperialista hatalmak fellazí-
tási tevékenységéről.

124 ÁBTL 1.11.1. 5. d. III. Főcsoportfőnök-
ség 1977. évi jelentése. Sajnos a „Szi-
get”-akció részleteit nem tudtam kiderít-
teni, illetve a „Fellegvár” fedőnevű ob-
jektumot nem sikerült azonosítanom.

125 ÁBTL 1.11.1. 15. d. 45-13-7/73, 41.

126 ÁBTL 1.11.1. 152. d. 458.

127 ÁBTL 1.11.1. 19. d. 426. Jelentés a
NATO-tagállamok külképviseleteinek
aktivitásáról.

Ez a hisztéria részben érthető, hiszen a Nyugat nyitásával a kommunista országok semmit nem tudtak szembeállítani: a legkisebb „ideológiai lazaság” esetén is attól kellett tartani, hogy állampolgáraik megtévednek, és a kapitalizmust választják. A gazdaság versenyképessége Kelet-Európában sohasem volt túl nagy, de 1945 után minimálisra csökkent. Az emberek a lábukkal szavaztak, és Nyugatra menekültek (leginkább az NDK-ból). Bár egyes nyugat-európai országokban 1968-ig jelentős erőt képviseltek a kommunisták, bennük fel sem merült, hogy keletre telepedjenek át, és a nyugati fiatalságnak sem fordult meg a fejében, hogy a moszkvai vagy a budapesti rádióadók könnyűzenei műsorát hallgassa. Ezzel szemben Budapesten (és másutt is) egészen a nyolcvanas évekig a Szabad Európa és a luxemburgi rádió műsora diktálta a könnyűzenei divatot.

Józanabb nyugati politikusoknak fel kellett (volna) ismerniük, hogy különböző fegyverkezési verseny nélkül, csak a nyitottság hangoztatásával is érvényesíteni tudják technikai, kulturális és morális fölényüket. A nyugati kultúrintézetek szocialista blokkon belüli tevékenysége semmiben sem különbözött attól, ahogy ezek az intézmények más országokban működtek, de a kommunista titkosszolgálatok mégis a szándékos romboló propaganda eszközt látták bennük, és a legszívesebben minden nyugati kapcsolatot megtiltottak volna. A nyugati titkosszolgálatoknak nem volt szükségük arra, hogy a kapitalista rendszer előnyeit bármilyen formában is propagálják. Megtette azt a rendszer magától, ha engedték megismerni. A kommunista rendőrség azonban mindenütt szándékos – és közvetlenül a titkosszolgálatok által irányított – „fellazító” politikát vélt felfedezni. Tény, hogy az USA és más NATO-országok is felismerték a „fellazítás” előnyeit, és ennek érdekében propagandát is folytattak, mivel a nyugati életforma propagálásától politikai stabilitást és kereskedelmi előnyöket is remélhettek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a „fellazítás” háttérben valamilyen egységes, a keleti blokk felszabadítását is célzó, titkosszolgálatok által irányított propaganda-hadjárat folyt.

A kommunista országokban üldözött „fellazítás” légből kapott hisztéria volt: a nyugati országok politikai vezetése nem volt érdekelt a Varsói Szerződés összeomlásában. Ennek az egyes országok esetében eltérő okai voltak. Franciaország és Nagy-Britannia geopolitikai okokból szívesen fenntartotta volna Németország megosztottságát. Az is sejthető volt, hogy a keleti blokk országaiban a szovjet megszállás megszűnése után súlyos etnikai konfliktusok törhetnek ki. Az USA vezetése szintén úgy vélekedett, hogy még a mindenkori szovjet vezetés is kiszámíthatóbb, mint az, ami utána jöhet. Éppen ezért minden lehetséges alkalommal arról biztosították a szovjet felet, hogy az ér-

dekszférájukba tartozó ügyekbe nem kívánnak beavatkozni. Így történt 1956-ban, 1968-ban és 1981-ben is. A „fellazítási politika” fikciós jellegét bizonyítja, hogy 1988–89 rendszerváltó folyamata a nyugati politikusokat teljesen felkészületlenül érte. Reakcióikra sokkal inkább jellemző volt a zavarodottság és az ijedség, mint a „fellazítás” által elért helyzet kiaknázásának igénye. Ezt bizonyítja, hogy a bekövetkezett eseményekre nem készültek forгатókönyvekkel. A magyar politikusok NDК-val szemben követett politikája például kiválóan beleillett volna a „fellazítási” tervekbe, de Hans-Dietrich Genscher inkább fékezte, mint támogatta a magyar kormányzat ezzel kapcsolatos bátor intézkedéseit.¹²⁸

A „fellazításnak” bizonyos mértékig ellentmond az is, hogy a NATO mint katonai szövetség 1956 után már semmilyen offenzív doktrínával nem rendelkezett. Nemcsak egy esetleges preventív csapás nem szerepelt a szervezet tervei között, de háborús konfliktusok esetén sem terveztek az ellenfél területére átcsapó mélyhadműveletet vagy ezt követő politikai hadviselést, ellentétben a Varsói Szerződéssel, amelynek tagországai 1989-ig hadgyakorlataik során a Nyugat ellen tervezett offenzívát gyakorolták. Az NDК-ban közzétett iratokból azt is tudjuk, hogy az offenzív hadműveleteket szükségszerűen politikai intézkedések is kísérték volna, a megszállt területen ugyanis a szocializmus bevezetését tervezték. A keleti blokk titkosszolgálati a „fellazítás” rémképével tehát saját terveiket vetítették az ellenségre.

A kémelhárítás „fellazítási politika” elleni harca szorosán összefonódott a belső elhárítással, hiszen – ahogyan egy 1966-ban írt tankönyv is megállapította – a kulturális terület „fertőzöttsége igen magas. [...] A helyzetet súlyosbítja, bonyolultabbá teszi, hogy ezek az ellenséges elemek bomlasztó tevékenységüket többnyire demokratikus köntösbe bújtatva, megtévesztően folytatják. Ennek káros társadalmi hatása abban is jelentkezik, hogy gyakran jó szándékú személyeket is befolyásuk alá vonnak, a szólamaikkal használnak fel.”¹²⁹ Az állambiztonsági szakemberek „mindenhez értettek”, és tág kompetenciájukat 1966-ban a politika alig korlátozta. Ezért írhatták le azt, hogy ipari területen „erőteljes törekvés tapasztalható a különböző ipari berendezések nyugati relációból történő beszerzésére olyan esetekben is, amikor a vásárlás a KGST-országokkal előnyösebb, gazdaságosabb lett volna. [...] A fellazító taktika szolgálatában álló belső ellenséges tevékenység a népgazdaság területén mindenekelőtt a Szovjetunió és a

128 A kérdésre lásd Oplatka (2008)

129 *A belső ellenséges erők szerepe és tevékenysége az imperialista fellazító politika alkalmazásában és hatásuk a gazdasági és társadalmi élet egyes területein.* Budapest, 1966. 17.

szocialista országok gazdasági kapcsolatai lazítására és a nyugati orientáció erősítésére irányuló törekvésekben jelentkeznek. [...] Kihasználva azt a helyes törekvést, hogy fejlesszük kapcsolatainkat a tőkés országokkal, számos területen vezető műszaki értelmiségiek túlhajtják a kapcsolatkeresést, sok esetben felesleges (!) tanulmányutakat és kiutazásokat szorgalmaznak. [...] Lenéznek azokat a tudományos dolgozókat, akik még nem voltak nyugaton tanulmányúton. Ennek következtében egészségtelen versengés folyik a tudományos kutatók között a nyugati ösztöndíjak megszerzéséért.

Annak érdekében, hogy ezt elérjék, titokban olyan kutatási témákon dolgoznak, amelyeket nyugatra történő kiutazásuk után az ottani tudományos folyóiratokban publikálnak. Ily módon igyekeznek tudományos hírnevet szerezni maguknak. [...] A nyugati tanulmányutakra, ösztöndíjakra pályázó személyek nyugati útjaikat egyúttal egyes nyugati cégek népszerűsítésére használják fel, és érdekeik népgazdaságunkban való képviselőletére, továbbá a nyugati életforma dicsőítésére is felhasználják.”¹³⁰

Nem biztos, hogy a kései olvasó tudja: a tudományos információcsere a Szovjetunióval az esetek döntő többségében halálra volt ítélve, mivel a szovjet fél technikai színvonala a magyarnál jóval alacsonyabb volt, a fejlett hadiipari komplexumokba pedig nem engedtek be külső kutatót. Az 1966-ban kelt sorok arról tanúskodnak, hogy szerzőik agyában semmit sem változott az ötvenes években dogmává vált felsőbbrendű Szovjetunió-kép, és minden ennek elmentmondó adatot ellenséges aknamunkának értékelték. Ami változott, az a politika enyhülő hozzáállása volt, erről tanúskodik az állambiztonsági tankönyv egy sértettséget eláruló mondata: „Dr. Sz. J. kutató osztályvezető [...] visszautasított egy Szovjetunióba szóló tanulmányutat azzal, hogy az őt érdeklő témában megfelelő ismeretekre csak Angliában tudna szert tenni: Ki is harcolta magának, hogy Angliába utazhasson tanulmányútra.”¹³¹

Az állambiztonsági szakemberek egészen a hetvenes évek végéig nem vettek tudomást arról, hogy a Szovjetunió végzetesen lemaradt a Nyugattal folytatott tudományos-technikai versenyben. Mentő körülmény számukra, hogy a belügyi állomány Nyugat-Európába egyáltalán nem utazhatott, de korlátozottak voltak a KGST-n belüli utak is. Belügyi szempontból egyébként egy szovjet turistaút legalább annyi veszélyt rejtett magában, mint egy amerikai utazás: még a pozitív irányba elfogult szemlélőnek is feltűnő volt a moszkvai nyomor és elmaradottság, holott a főváros a szovjet területen a legjobban ellátottak közé tartozott.

130 ÁBTL 1.11.1. 19. d. 426. Jelentés a NATO-tagállamok külképviseleteinek aktivitásáról. 23.

131 Uo. 25.

A nyugati ösztöndíjasok elleni kémelhárító hajszásnak az 1948-ban az USA-ba emigrált neves történész, Deák István is áldozatul esett. Bár Deák csak árthatatlan kutatóként érkezett Magyarországra, és a ráállított történész besúgók sem jelentettek róla különösen rosszat, az elhárítók nem tudták megegyezni, hogy célszemélyük magánkapcsolatokra is szert tett, és ezt a „fella-zítási politika” tudatos provokációjaként értékelték. Jellemző, hogy egy miniszterhelyettesi értekezleten is foglalkoztak vele. Geréb Sándor ezredes 1976-os referátumában külön kitért Deákra: „A kelet-európai kutató szakemberek tevékenységéről szemléletes képet kapunk Deák Istvánnak, a New York-i Columbia egyetem Kelet-Közép-Európai Intézete igazgatójának feldolgozása során. Beosztását felhasználva 1968-1969-ben megismerkedett és szoros barátságot alakított ki vezető magyar történészekkel, akik a KKI-Irex csereprogram¹³² keretében az Egyesült Államokban folytattak tanulmányokat, és segítséget kért tőlük magyarországi beutazásaihoz. Az említett történészek több esetben interveniáltak Deák ügyében, aki 1969-ben engedélyt kapott a beutazásra. Látszólagos célja az 1848-as szabadságharc tanulmányozása volt. Kutató munkával azonban alig foglalkozott,¹³³ viszont nagy aktivitással fogott hozzá kapcsolatok kiépítéséhez történészek, írók és művészek körében. Több esetben megjelent ifjúsági és pinceklubokban, ahol előadást tartott az Egyesült Államokról. Deák feldolgozása egyértelműen bizonyította, hogy a Pentagon hírszerző szolgálatának dolgozik. A vezetése alatt működő intézet az amerikai hadsereg különböző fegyvernemei részére képez ki »Kelet-Európa« szakértőket. Ellenséges tevékenysége miatt 1973-ban szerveink kiutasították az országból.”¹³⁴

Hozzá kell tennünk, Deák olyanyira nem állt kapcsolatban amerikai állami szervekkel, hogy utazásairól még csak úti jelentést sem kellett leadnia. Intézete nemhogy „fegyvernemek részére”, de még általában sem képzett ki senkit a Pentagon számára. A Deák-ügy a kádári diktatúra kémhíztériájának klasszikus példája, amit – úgy tűnik – néhány évvel később a kémelhárítók is beláttak, mivel Deák 1978-ban Magyarországra utazhatott, és Cyrus Vance külügyminiszterrel együtt részt

132 A magyar Kulturális Kapcsolatok Intézete és az amerikai International Research and Exchanges Board 1968-tól szervezte a nagy amerikai egyetemek és Magyarország közötti tudományos kapcsolatot.

133 Két könyvet is írt: *The American and European Revolutions 1776–1848*. Iowa City, 1977.; *The Lawful Revolution: Louis Kossuth and the Hungarians 1848–1849*. Columbia University Press, 1979.

134 Révész (2005) 162.

vett a korona visszaadásának ünnepein, 1983-ban pedig a Gondolat kiadó egy könyvét is megjelentette.¹³⁵

Hasonló volt Charles Gati esete is. A Zbigniew Brzezinski köréhez tartozó politológus Irex-ösztöndíjjal látogatott Magyarországra, de az állambiztonság szerint „nem a kutatási témájával foglalkozott, hanem az amerikai nagykövetség segítségével vezető értelmiségiekhez – Ránki György, Hanák Péter, Boldizsár Iván, Berend T. Iván – igyekezett eljutni: velük az USA külpolitikájáról, az amerikai-szovjet, a magyar-szovjet és a magyar-amerikai kapcsolatokról érdemi eszmecsere-t akart folytatni, továbbá azt is törekedett megállapítani, hogy a »népiesek« milyen erőt képviselnek Magyarországon. Szerveink kombinációval¹³⁶ ezt a tevékenységet megakadályozták.”¹³⁷

Iratok hiányában sajnos nem tudhatjuk pontosan, mit jelentett a „kombináció”. Az állambiztonság értelmezésében álhírek terjesztése, a hivatalos és társadalmi kapcsolatokon keresztül történő presszionálás, a „szignalizáció” tartozott ebbe a körbe. Feltehető, hogy Gati esetében az állambiztonság áttételesen magyarországi kapcsolataira gyakorolt nyomást, annak érdekében, hogy szüntessék be vele az érintkezést.

A „fellazítási” politikában mérföldkövet jelentett az 1975-ös Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ) 1975. augusztus 1-jén aláírt záróokmánya. Ez az aláírókra súlyos politikai kötelezettségeket rótt, amennyiben előírta, hogy tilos akadályozni az állampolgárok utazását és postaforgalmát. Ennek nyomán a BM belső vizsgálatokat indított, hogy mivel jár az egyezmény teljesítése. Nyilvánvaló volt, hogy a pártállam nem hajlandó az egyezmény maradéktalan betartására, de a teljesség kedvéért azt is meg kell említeni, hogy Magyarország jóval liberálisabban járt el, mint a többi szocialista ország, különösen a nyugati utazások és sajtótermékek kérdésében. A keleti blokkon belül minden bizonnyal Magyarország adott a legnagyobb mértékben lehetőséget állampolgárainak nyugati utazásra, és hagyta forgalmazni a nyugati sajtó termékeit.

135 Deák István szíves közlése.

136 A kombináció tartalma sajnos nem ismert. Minden bizonnyal az állambiztonság hivatalos kapcsolatain keresztül történő befolyásolási akcióival riasztották el Gati potenciális kapcsolatait attól, hogy találkozzanak vele.

137 ÁBTL 1.11.1. 45. d. 11.

138 MOL XIX-B-1-ai 1-a/1861-1976.

Az 1976. november 30-i miniszter-helyettesi értekezlet emlékeztetője közvetlen összefüggést látott a fellazítási politika és a helsinki értekezlet között. Az emlékeztető utalt arra, hogy a helsinki értekezlet után a fellazítási politika „új köntösben” jelenik meg.¹³⁸

„»Az emberek, eszmék, információk szabad áramlásának« – kisajátított,

a fellazítás szolgálatába állított jelszavával élve – és feltehetően az ideológiai diverzió eddigi eredményeinek további fokozása érdekében a tőkés hatalmak most már a korábbival ellentétben nem tiltják, hanem direkt és indirekt eszközökkel ösztönzik a számukra megbízható személyeket szocialista országokba történő utazásra. Többek között ilyen ok-okozati összefüggés van abban is, hogy az NSZK a Bundeswehr katonái és tisztjei számára feloldotta a szocialista országok látogatásának tilalmát. Hasonló jellegű intézkedéseket más tőkés országok részéről is tapasztalunk.”¹³⁹

Az EBEÉ egyezménye után egyre inkább testet öltő ellenzéki mozgalmakban az állambiztonság szintén a nyugati titkosszolgálatok kezét vélte felfedezni. Jól mutatja ezt az a mód, ahogyan az 1976-os összefoglaló állambiztonsági jelentés az ellenzékiek ügyét kezelte: a „nacionalista platform alapján fellépő csoportosulás 137 fő, egy revizionista platformról támadó csoportosulás 240 fő nyugati kapcsolattal rendelkezik, akik közül csaknem 50 olyan személy található, aki valamelyik fellazítási, ill. ideológiai diverziót folytató intézmény vagy szervezet aktív kapcsolata (pl. Tar Mihály amerikai állampolgár, aki adataink szerint a CIA beszervező ügynöke)”¹⁴⁰

1977-ben a „baráti szocialista országok” belügyi vezetői Budapesten értekezletet tartottak, amelynek fő témája a helsinki értekezletből adódó új politikai helyzet volt. Benkei András belügyminiszter megnyitójában úgy értékelte, hogy az imperialisták „A helsinki záróokmány »harmadik kosará«-ra hivatkozva – teljesen alaptalanul – korlátlan működési lehetőségeket követel az általa is bujtogatott személyeknek, a szocializmus »disszidenseinek«. [...] Az utóbbi időben támadásuk mind koncentráltabban a Szovjetunió lejáratására irányul, a nemzetközi életben betöltött szerepének aláaknázása céljából.

Az antikommunista erők a korábbiakban nem tapasztalt méretű, hisztérikus ideológiai diverziós kampányt folytatnak a Szovjetunió és valamennyi szocialista ország ellen az »emberi jogok« ürügyén. A kampány legszélsőségesebb képviselői azt követelik a tőkés országok vezetőitől, hogy a szocialista országokkal fenntartott kapcsolataikat és irányunkban folytatott politikájukat ebben a kérdésben tett engedményeinktől tegyék függővé. Elmondottan is szándékuk, hogy ezáltal fokozatos változásokot érjenek el a szocializmus társadalmi-gazdasági rendszerében. A szocialista közösség országainak álláspontja ebben a kérdésben egyértelmű és hajlíthatatlan: belső kérdéseink az államközi kapcsolatokban nem képezhetik alku tárgyát.”¹⁴¹

139 ÁBTL 1.11.1. 15. d. 9. Az idegenforgalom ellenőrzésének operatív tapasztalatai.

140 MOL XIX-B-1-ai 1-a-726/76.

141 ÁBTL ÁB-498, 8–9. Az 1977-es állambiztonsági konferencia jegyzőkönyve.

A konferencián Szergej Bobkov, a KGB elnökhelyettese saját kollégáinak is hazudott: „Az igazság az, hogy nálunk egyáltalán senkit sem üldöznek azért, mert másként gondolkodik. [...] 1977. május 10-én javító-nevelő intézményeinkben összesen 122 embert tartottunk, akiket szovjetellenes agitációért és propagandáért ítéltünk el. Országunkban egyetlen olyan eset sem fordult elő, hogy egészséges embereket küldtünk volna elmeegógyintézetekbe.”¹⁴²

A fellazítási politika paradoxonja, hogy a nyugati államok lakossága elvileg a keleti titkosszolgálatok partnere lehetett volna. A nyugati demokráciák ázsiója saját lakosságuk szemében 1968 után rendkívül lecsökkent, amit a tömeges katonai szolgálatmegtagadások és béketüntetések, valamint az ekkor születő és évtizedeken át meghatározó politikai terrorizmus is jelzett. A Magyarországra látogató nyugati ösztöndíjasok a vietnami háború miatt élesen Amerika-ellenesek, a kommunista rendszerek iránt pedig elfogultak voltak, legalábbis addig, amíg még nem találkoztak a „létező szocializmussal”. Később általában már nem volt kedvük ahhoz, hogy hírszerzési feladatokat lássanak el.

A „fellazítási politika” és a szovjet blokk tehetetlensége a nyolcvanas évekre oda vezetett, hogy az állambiztonság egyre kevésbé győzte áttekinteni a kulturális kapcsolatokat. Erre utal, hogy 1977-ben még csak 80 intézmény és 1200 nyugati beutazó került a szervek „látókörébe”, 1985-ben már 260 intézmény és 2500 beutazó. Nehéz elképzelni, hogy egyes kémgyanús eseteken a jelentések címzettjei ne nevettek volna. Illusztrációként egy példa a BRFK „kémügyei” közül: „»Columbus« fn. célszemélyt – volt horthysta vezérkari tiszt – jelenleg USA állampolgár, a Nemzetközi Repülő Csészéalj Kutató és Analizáló Hálózat kutató munkatársát az amerikai hírszerzés részére végzett ellenséges tevékenységgel gyanúsítottuk.

1975 nyarán 1 hónapos magyarországi tartózkodása alatt igyekezett értelmiségi körökben kapcsolatainak számát növelni, és ezeket katonai objektumok vizuális felderítésébe bevonni.

Az ügyben többirányú ellenőrzést folytattunk – 2 tmb. beszerzése, 1 tmb. bevezetése, »K« ellenőrzés, 3/a rendszabály, útlevél figyelőztetés, operatív meghallgatások, levéltárak, irattárak anyagainak elemzése, a szovjet és lengyel ÁB szervektől kapott információk és a BM III/II-1 osztállyal párhuzamos felderítés útján. A célszemélyről beszerzett adatok elemzése alapján megállapítottuk, hogy hazánk ellen hírszerző tevékenységet nem folytat, az általa kezdeményezett »UFO«-kutatással önmagának szeretne nemzetközi tekintélyt és elismerést szerezni. Mivel az »UFO« propaganda nem ütközik törvénybe és mögötte hírszerző szerv jelenlétét

142 ÁBTL ÁB-498, 8–9. Az 1977-es állam-
biztonsági konferencia jegyzőkönyve.

nem állapítottuk meg, így a bizalmas nyomozást bűncselekmény hiányában megszüntettük.”¹⁴³

A kémhisztériára jellemző, ahogyan az állambiztonságiak a nyolcvanas évek politikai erjedését fogadták. Számukra minden nyugati követséggel kapcsolatban álló értelmiségi potenciális kém volt. Egy 1986-os jelentés szerint „Egyes követségi beosztottak a konspiráció jegyeit hordozó személyes összeköttetési rendszert alakítottak ki ellenségeskedő személyekkel. Találkozóik dokumentálása során szerzett információink bizonyossága szerint ezeken esetenként szabályos ügynöki számonkérés-eligazítás folyik.”¹⁴⁴ Valójában azonban erről szó sem volt. Az „ügynöki számonkérés” ugyanis azt jelentette volna, hogy a követségi beosztott feladatokat ad a magyar ellenzéki személyeknek, és beszámoltatja őket. Ez azonban képtelenség: a nyugati külképviseletek ugyan bizonyos határokon belül támogatták az ellenzéki mozgalmakat, de az teljesen kizárt, hogy ügynöki munka végzésével veszélyeztették volna munkatársaikat. Másrészt az idézet azt a benyomást kelti, mintha a nyolcvanas évek politikai erjedése nyugati forгатókönyvek alapján zajlott volna le, ami egyáltalán nem igaz. Minden jel arra utal, hogy a „peresztrojka” néven ismert folyamatnak, valamint az ellenzék megerősödésének alapvetően belső okai voltak. A NATO országai „fellazítási” politikájukkal legfeljebb katalizálni, gyorsítani tudták a politikai átalakulást, illetve biztosították azt a külpolitikai nyugalmi állapotot, amelyre a szovjet és a magyar vezetésnek saját reformjai végrehajtásához szüksége volt. A tőkés országok politikai vezetése számára sokkal fontosabb volt a politikai stabilitás és kiszámíthatóság biztosítása, mint a szocialista rendszer lebontása vagy a szabadságjogok érvényesítése. A „fellazítás” konzekvens alkalmazása helyett sokkal inkább jellemző, hogy a demokratikus országok vezetői az ellenzéki mozgalmakkal szemben Magyarországon az MSZMP mindenkori vezetését tekintették kompetens tárgyalópartnernek.¹⁴⁵

ÖSSZEZÉS

Az 1989 utáni állambiztonsági iratokat feltárni hivatott törvényhozói igyekezet mereven elhatárolta a belső elhárítás szerveit a professzionálisnak tekintett kémelhárítási és hírszerzési szervezeti egységektől. Utóbbi kategóriákra évenként kereszttül nem vonatkoztatták az iratmegsemmisítés tilalmát, és az utód-szervek saját belátásukra bízva számolhatták fel archív anyagaikat. Ebből a bevezetés céljára készült tanulmányból is kitűnik, hogy a kémelhárítás politikai

143 ÁBTL 1.11.10. 7. d. BRFK hálózati statisztikák.

144 MOL XIX-B-1-y 10-52/17-1986.

145 A nyugat politikáját meggyőzően elemzi Oplatka (2008).

elnyomó funkciója megkérdőjelezhetetlen, a III/II. csoportfőnökség csupán technikailag különült el a III/III. (belső elhárítási) csoportfőnökségtől. A Kádár-rendszer politikai keretei nem is tették volna lehetővé az ideológiamentes, csupán szakmai alapú kémelhárító munkát.

A „kémelhárítási” munka túlnyomó többsége az ipar területén folyt. A kémek tevékenysége sokkal összetettebb és prózaibb volt, mint ahogyan azt a kémregényeken felnőtt olvasó gondolná. A nyugati szolgálatok legfontosabb szempontja a személyi állomány védelme volt, a NATO-nak nem voltak támadó tervei a Varsói Szerződés ellen. Ebből adódóan a nyugati hatalmak csak viszonylag kockázatmentesnek tűnő kémkedési akciókkal próbálkoztak.

Visszatekintve elgondolkodtató a kémelhárítás igen jelentős, a belső elhárítás létszámát meghaladó és szakmailag is képzetesebb (nyelveket beszélő) személyi állománya – és ügyeik viszonylagos jelentéktelensége. A III/III. tevékenységéről minden negatívuma ellenére elmondható, hogy a rendszer nem lett volna fenntartható a belső elhárítás folyamatos működése nélkül. Az általa kreált politikai ügyek a társadalom szempontjából igen jelentősek voltak, tömegek számára okoztak tragédiákat. Ehhez képest a kémelhárítási munka jelentősége jóval csekélyebbnek tűnik – leszámítva a korrupció elleni tevékenységet, ami azonban valójában nem kémelhárítási, hanem rendőrségi feladat lett volna. Igencsak kérdéses, hogy létezett-e Magyarországon olyan információ, amelynek NATO-hoz kerülése helyrehozhatatlanul megrendítette volna a Varsói Szerződést. Az 1975-ös EBEÉ-egyezményt követően hatalmasra nőtt turistaforgalom és az elektronikai forradalom egyébként is óriási felületeket kínált a biztonságos információszerezésre, úgyhogy a Varsói Szerződéssel szemben álló hatalmaknak nem is volt szükségük agresszív kémtevékenységre. Mindebből arra kell következtetnünk, hogy a Kádár-rendszer kémelhárítása jelentős mértékben pótselekvésekből állt. Eredményeit tekintve pedig megkockáztathatjuk, hogy korrupció elleni ágától eltekintve a BM leginkább pazarló tevékenysége volt.

HIVATKOZÁSOK

Államellenes... (1967)

Államellenes bűncselekmények. Budapest, BM Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnökség. /20 év a nép szolgálatában./

Berecz (1981)

BERECZ JÁNOS: *Ellenforradalom tollal és fegyverrel.* Budapest, Kossuth.

Bertsch (1988)

G. K. BERTSCH: *Controlling East-West Trade and Technology Transfer. Power, Politics, and Policies*. Durham, Duke University Press.

Bertsch–Cupitt–Elliott–Gower (1994)

GARY. K. BERTSCH–RICHARD T. CUPITT–STEVEN ELLIOTT–GOWER (eds.): *International Cooperation on Non-proliferation Export Controls. Prospects for the 1990s and Beyond*. Ann Arbor, University of Michigan Press.

Blaton–Byrne (2006)

THOMAS BLANTON–MALCOLM BYRNE (eds.): *CIA had a single officer in Hungary 1956. The National Security Archive Electronic Briefing Book No. 206*. Washington. <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB206/index.htm>.

Csobay (1988)

CSOBAY JÓZSEF: A magyar hadiipar virágzása, 1968–1988. *Haditechnika*, 1998. 2. 76–82.

Dobson (2005)

ALAN P. DOBSON: The Reagan Administration, Economic Warfare, and Starting to Close down the Cold War. *Diplomatic History*, 2005. 29. 3. 531–556.

Felkutattuk... (2005)

Felkutattuk a kémkedésért elítélteket. Rehabilitálásra várnak. *Heti Világgazdaság*, 2005. március 16.

Gati (2006)

CHARLES GATI: *Vesztett illúziók. Moszkva, Washington, Budapest és az 1956-os forradalom*. Budapest, Osiris.

Germuska (2000)

GERMUSKA PÁL: Az állambiztonsági szervek ipari elhárító tevékenysége a szocialista nagyüzemekben az 1960-as években. In Kőrösi Zsuzsanna–Standeisky Éva–Rainer M. János (szerk): *Évkönyv 8. 2000. Magyarország a jelenkorban*. Budapest, 1956-os Intézet, 58–77.

Germuska (2008)

GERMUSKA PÁL: Kadhafi „fülei”. Rádiófelderítő berendezések gyártása Magyarországon 1965–1985. *Történelmi Szemle*, 2008. 1. 95–108.

Gyarmati (1999)

GYARMATI GYÖRGY (szerk.): *Trezor 1. A Történelmi Hivatal Évkönyve*. Budapest, Történelmi Hivatal.

Gyarmati (2002)

GYARMATI GYÖRGY (szerk.): *Trezor 2. A Történeti Hivatal Évkönyve 2000–2001.* Budapest, Történeti Hivatal.

Gyarmati (2004)

GYARMATI GYÖRGY (szerk.): *Trezor 3. Az Átmenet Évkönyve.* Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára.

Kajári (2001)

KAJÁRI ERZSÉBET (összeáll., jegyz. és bev.): *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956.* 1. kötet. *Az 1953. július 28. és 1954. június 22. közötti ülések.* Szerk. Gyarmati György, S. Varga Katalin. Budapest, Történeti Hivatal.

Kasza (2008a)

KASZA LÁSZLÓ: A magyar állambiztonsági szervezet és a Szabad Európa Rádió. In Germuska Pál–Rainer M. János (szerk.): *Évkönyv 15. 2008. Közlemények a kádárizmushoz.* Budapest, 1956-os Intézet, 144–189.

Kasza (2008b)

KASZA LÁSZLÓ: Ügynökök a Szabad Európa Rádiónál. Ekecs Géza ügye. *Élet és Irodalom*, 2008. március 16.

Kiszely (2000)

KISZELY GÁBOR: *ÁVH. Egy terrorszervezet története.* Budapest, Korona.

Kiszely (2001)

KISZELY GÁBOR: *Állambiztonság 1956–1990.* Budapest, Korona.

Kő–Nagy (1994)

KŐ ANDRÁS–NAGY J. LAMBERT: *A hazáért éltek, haltak! Kivégzettek 1948–1956.* Budapest, Publica.

Losonczy (1990)

LOSONCZY V. LÁSZLÓ: *Kézikönyv azoknak, akiket figyeltek, akiket figyelnek, akiket figyelni fognak.* Budapest, Pallwest.

Oplatka (2008)

OPLATKA ANDRÁS: *Egy döntés története. Magyar batárnyítás 1989. szeptember 11. nulla óra.* Budapest, Helikon.

Pajcsics (1994)

PAJCSICS JÓZSEF: Kém vagy újságíró? *Rendészeti Szemle*, 1994. 11. 82–95.

Pintér (1972)

PINTÉR ISTVÁN: *Magyarok amerikai kosztón.* Budapest, Táncsics.

Révész (2000)

RÉVÉSZ BÉLA: Az Ellenzéki Kerekasztal és az állambiztonsági szervek. In Bozóki András (szerk.): *A rendszerváltás forgatókönyve. Kerekasztal-tárgyalá-*

sok 1989-ben. 7. kötet. *Alkotmányos forradalom. Tanulmányok*. Budapest, Új Mandátum.

Révész (2004)

RÉVÉSZ BÉLA: Az állambiztonsági szervek politológiai kutatásainak kérdéséhez. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica*. Tomus LXVI. Fasc. 17. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Karának Tudományos Bizottsága.

Révész (2005)

RÉVÉSZ BÉLA: Hírszerzés, propaganda és ellenzék Magyarországon. Állambiztonsági jelentés 1976-ból a külső ellenség és a belső ellenzék viszonyáról. *Múltunk*, 2005. 2. 162–225.

Thomas (1995)

EVAN THOMAS: *The Very Best Men. Four Who Dared: The Early Years of the CIA*. New York, Touchstone.

Ungváry–Tabajdi (2008)

UNGVÁRY KRISZTIÁN–TABAJDI GÁBOR: *Elballgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990*. Budapest, Corvina.

V. Nagy (2005)

V. NAGY ÁRPÁD: *Egy lelkiismeret lázadása. A BM operatív főtisztje megszólal*. Budapest, Kairosz.